

Rafał Simiński

 <https://orcid.org/0000-0002-3533-0566>

Uniwersytet Szczeciński

Średniowieczny zamek biskupów kamieńskich w Nosowie w świetle źródeł pisanych

The Medieval Castle of the Bishops of Kamień Pomorski in Nosowo in the Light of Written Sources

Abstrakt

Początki zamku biskupów kamieńskich w Nosowie sięgają schyłku XIII wieku. W tym czasie funkcjonujący tam gród znajdował się w rękach rodziny Bartusa Nigra i Borka, a następnie przeszedł we władanie klasztoru cysterek w Koszalinie i rodu kołobrzeskich patrycjuszy Holk. Punktem zwrotnym w dziejach obiektu był rok 1364, kiedy w dramatycznych okolicznościach znalazł się on w rękach biskupa kamieńskiego Jana. Zamek nie pełnił w średniowieczu funkcji rezydencjonalnej. Urzędował tam mianowany przez ordynariuszy kamieńskich wójt zamkowy (Vogt). Od lat 60.–70. XIV wieku do lat 20. XVI wieku byli to przedstawiciele czołowych rodów zachodniopomorskich, w tym przede wszystkim: Krankspar, Podewils, Kameke, Versen i Münchow. Do ich zadań należało kontrolowanie południowej

Abstract

The origins of the castle of the bishops of Kamień Pomorski in Nosowo go back to the late 13th century. At that time, the castle located there was owned by Bartus Nigra and Borek's family, and then passed into ownership of the Cistercian Monastery in Koszalin and the Holk family of patricians from Kołobrzeg. The turning point in the history of the building came in 1364, when, in dramatic circumstances, it found itself in the hands of Bishop Jan. The castle did not have a residential function in the Middle Ages. A castle administrator (Vogt), appointed by the Ordinary of Kamień Pomorski, held office there. From the 60s–70s of the 14th century until the 20s of the 16th century, these were representatives of the leading West Pomeranian noble families, including above all the Krankspar, Podewils,

granicy dominium biskupiego z należąca do rodu książęcego Gryfitów ziemią białogardzką, a w pierwszej kolejności zapewnienie wolnego spławu drewna na rzece Radew. Miało to kluczowe znaczenie ze względu na przychody biskupów kamieńskich oraz zapotrzebowanie na drewno w gospodarce Kołobrzegu (tamtejsze saliny i handel drewnem).

Słowa kluczowe: zamek, Nosowo, biskupi kamieńscy, średniowiecze

Kameke, Versen and Münchow. Their task was to control the southern border of the bishop's dominion with the Białogard land belonging to the ducal family of the Griffins, and in the first instance to ensure the free floating of timber on the River Radew. This was of crucial importance in view of the Kamień Pomorski bishops' revenues and the need for timber in the economy of Kołobrzeg (the local salinas and timber trade).

Keywords: castle, Nosowo, bishops of Kamień Pomorski, Middle Ages

Kwestionariusz badawczy średniowiecznej kastelologii obejmuje szerokie spektrum problemów analizowanych na podstawie źródeł pisanych i materialnych (archeologicznych). Jedną z kategorii badawczych tej dziedziny mediewistyki jest tzw. krajobraz zamkowy. Przedmiot jej zainteresowania to rozmieszczenie, funkcje, znaczenie i postrzeganie zamków oraz punktów umocnionych na określonym terytorium w dłuższej perspektywie chronologicznej. Pozwala to spojrzeć na dzieje tego rodzaju obiektów w zmieniających się okolicznościach historycznych. Przykładem takich badań są opublikowane w ostatnim czasie gruntowne studia nad problemem w południowej Jutlandii w latach 1232–1443 czy Holsztynie i Stormarn w latach 1134–1534. W przywołanych pracach zostały rozpatrzone m.in. takie aspekty zagadnienia, jak: stosowana w źródłach terminologia zamkowa, uwarunkowania prawne funkcjonowania zamków, finansowanie inwestycji zamkowych, chronologia i koncepcja powstawania zamków władczych (świeckich i kościelnych) oraz prywatnych (rycerskich), a także ich funkcje polityczne (miejsce w systemie władzy, zjazdy i pertraktacje polityczne, element układów międzypaństwowych i umów dynastycznych), militarne (walory obronne i rola w czasie konfliktów zbrojnych), administracyjne (system zarządzania, zbierania świadczeń i sprawowania sądownictwa) i gospodarcze (centrum lokalnego systemu gospodarczego i funkcjonowanie folwarków przyzamkowych)¹.

¹ S. Magnussen, *Burgen in umstrittenen Landschaften. Eine Studie zur Entwicklung und Funktion von Burgen im südlichen Jütland (1232–1443)*, Sidestone Press, Leiden 2019, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/86392> [dostęp: 01.09.2024]; F. Zangel, *Castrum, curia, berchvrede. Die Burgen Holsteins und Stormarns in ihrer geschichtlichen Bedeutung und Wahrnehmung (1134 bis 1534)*, Wachholtz Verlag, Kiel–Hamburg 2021 (Kleine Schriften zur Regionalgeschichte, Bd. 6). Zob. również: O. Auge, *Spätmittelalterliche Kleinburgen in Schleswig-Holstein: Geschichtswissenschaftliche Forschungsbilanz und Forschungsperspektiven*, in: *Vergessenes Burgenland Schleswig-Holstein. Die Burgenlandschaft zwischen Elbe*

Zamek biskupów kamięńskich w Nosowie, który będzie głównym przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu, należał w średniowieczu, obok zamków w Karlinie, Polanowie, Bobrowie, Bobolicach, Lipiu i Sianowie, do obiektów usytuowanych na terytorium władztwa terytorialnego ordynariuszy kamięńskich. Poza jego granicami posiadali oni również zamki w Maszewie w ziemi maszewskiej, w Golczewie w ziemi kamięńskiej i w Löcknitz na terenie Marchii Wkrzańskiej². Zamek nosowski pozostawał dotąd w cieniu wymienionych założeń, a jego dzieje w średniowieczu są bardzo słabo znane. Zarówno historycy, jak i archeolodzy³ nie podejmowali dotąd badań w tym zakresie. Losy tego obiektu spletały się ściśle z dziejami dominium biskupiego, w tym z działalnością samych biskupów, rodów ich rycerskich lenników – Krankspar,

und Königsau im Hoch- und Spätmittelalter, hrsg. von O. Auge, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2015, s. 17–50; O. Pelc, *Burgen und Landesherrschaft in Schleswig-Holstein*, in: *Vergessenes Burgenland Schleswig-Holstein...*, s. 127–181. W polskiej historiografii na szczególną uwagę zasługuje studium S. Gawłasa, *Zamek średniowieczny: geneza i funkcje społeczno-ustrojowe*, w: *Początki murowanych zamków w Polsce do połowy XIV wieku*, red. A. Bocheńska, P. Mrozowski, Wydawnictwo Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa 2017, s. 17–46.

² *Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis*, in: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaßs X. im Auftrage des Directoriums der Staats-Archive*, hrsg. von R. Klempin, Provinzial-Archivar von Pommern, mit einem Facsimile der Handschrift des Herzogs Bogislaß X., Berlin 1859, s. 371–373, 375–377, 378–382; R. Simiński, *Gülzow/Golczewo, Körlin/Karlino, Massow/Maszewo*, in: *Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800). Ein Handbuch*, hrsg. von G. Fouquet et al., Abteilung I: *Analytisches Verzeichnis der Residenzstädte und herrschaftlichen Zentralorte*, Teil 1: *Nordosten*, hrsg. von H. von Seggern, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2018 (Residenzenforschung. Neue Folge, 1/1), s. 215–217, 292–295, 370–373. Na temat zamków książęcych na średniowiecznym Pomorzu Zachodnim zob. R.-G. Werlich, *Herrschaftszentren und Residenzen der Greifen*, in: *Die Herzöge von Pommern: Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses*, hrsg. von N. Buske, J. Krüger, R.-G. Werlich, Böhlau Verlag, Köln 2012, s. 255–310.

³ Zmianę jakościową w tym względzie stanowi dopiero artykuł mgr. Andrzeja Kuczkowskiego, *Średniowieczne castrum Nasszow – zamek w Nosowie (pow. koszaliński)*, „Stargardia. Rocznik Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie” (w druku). Niniejszym dziękuję Autorowi za udostępnienie tekstu przed publikacją.

Podewils, Kameke, Versen i Münchow⁴, oraz największego miasta na tym obszarze – Kołobrzegu⁵.

Niniejsze studium jest częścią szerzej zaplanowanych badań nad rolą biskupów kamińskich jako władców terytorialnych w średniowieczu. W dotychczasowej historiografii brak nie tylko pełnego opracowania dziejów ich władztwa, ale również wielu szczegółowych aspektów jego funkcjonowania od ok. połowy XIII wieku aż do śmierci ostatniego katolickiego biskupa Erazma von Manteuffla (1521–1544) w 1544 roku. Jednym z kluczowych zagadnień na tym polu jest rola zamków biskupich zarówno jako rezydencji władczych⁶, jak

⁴ E. Sauer, *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns 1250–1350 (der Länder Kolberg, Belgard, Schlawe, Stolp)*, Stettin 1939, s. 45, 61, 96, 101, 103, 113–114, 121–122, 128–130, 132, 150, 155, 192, 213, 218–225, 238, 242, 251–254; E. Rymar, *W krainie cystersów i rodu Kamyków, czyli teren gminy Będzino w wiekach średnich (do XVI wieku)*, w: *Gmina Będzino. Z dziejów dawnych i nowych*, red. A. Chłudziński, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2009, s. 73–99; E. Rymar, *Początki podkosałińskiego klanu rycerskiego Kamyków i Boninów*, „Rocznik Koszański” 2010, 38, s. 65–78; K. Guzikowski, *Obce rycerstwo na Pomorzu Zachodnim do początku XIV wieku*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego „Minerwa”, Szczecin 2013, s. 11, 61, 94, 283–284; R. Simiński, *Kontakte der Familie von Kameke mit dem Deutschen Orden in Preussen um die Wende vom 14. bis zum 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Funktionierung der Ritterelite des Herzogtums Pommern-Stolp im Grenzraum vom Pommern und dem Deutschordensstaat*, „Studia Maritima” 2013, 26, s. 5–27; Tenże, *Konflikt – pojednanie – współpraca. Studia nad polityką książąt zachodniopomorskich i biskupów kamińskich wobec zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1320–1423*, Wydawnictwo CHRONICON, Wrocław 2019, s. 309–312.

⁵ H. Riemann, *Geschichte der Stadt Kolberg. Aus den Quellen dargestellt*, 2. Auflage, Kolberg 1924.

⁶ Problem ten ma już sporą literaturę w odniesieniu do diecezji w Rzeszy Niemieckiej w średniowieczu, zob. m.in.: W. Podehl, *Burg und Herrschaft in der Mark Brandenburg. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung von Altmark, Neumark und Havelland*, Köln–Wien 1975; K. Andermann, *Das schwierige Verhältnis zur Kathedralstadt. Ausweichresidenzen südwestdeutscher Bischöfe im späten Mittelalter*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 113–134; C. Bergstedt, *Ziesar und Wittstock. Die Residenzbildung der Bischöfe von Brandenburg und Havelberg*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 241–294; E. Bünz, *Ein Erzbischof und viele Residenzen. Zur Residenzbildung im spätmittelalterlichen Erzstift Mainz*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 91–112; M. Donath, *Wohnung, Verwaltungssitz, Herrschaftszeichen. Die Schlösser der Bischöfe von Meißen als Symbole bischöflicher Landesherrschaft*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 209–237; Ch. Gahlbeck, *Die Rückkehr der Bischöfe nach Lebus im Jahre 1354. Wendepunkt in der Geschichte der Bischofsresidenz an der Oder*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 295–324; M. Jarzebowski, *Castrum nostrum und curia distincta. Überlegungen zur Residenzbildung der Bischöfe von Preußen*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 325–342; M. Meinhardt, *Die Residenzbildung der Bischöfe von Merseburg und Naumburg im späten Mittelalter*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung...*, s. 169–190; Ch. Volkmar, *Fluchtburgen wider die Landsässigkeit? Eine Neubestimmung der Rolle der Wettiner in der Residenzbildung der Bischöfe von Meißen*, in: *Spätmittelalterliche*

i ważnych ogniw administracji lokalnej oraz siedzib urzędników⁷. Zamki były w średniowieczu instrumentami umacniania władztw. Zapewniały kontrolę

Residenzbildung..., s. 191–208. Na temat polityki zamkowej biskupów trewirskich, mogunckich i mindenkich w XIII–XV w. zob. W.-R. Berns, *Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307–1354)*, Sigmaringen 1980 (Vorträge und Forschungen, Sonderband 27); I. Bodsch, *Burg und Herrschaft: zur Territorial- und Burgherrschaf von Trier im Hochmittelalter bis zum Tod Dietrichs von Nassau (gest. 1307)*, Boppard am Rhein 1989; S. Grathoff, *Mainzer Erzbischofsburgen. Erwerb und Funktion von Burgherrschaft am Beispiel der Mainzer Erzbischöfe im Hoch- und Spätmittelalter*, Steiner Verlag, Stuttgart 2005 (Geschichtliche Landeskunde, Bd. 58); M.Ch. Kuck, „Burg und bischöfliche Herrschaft im Stift Minden“, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster (Westfalen), Münster 2000, <https://miami.uni-muenster.de/Record/260d9ee7-515e-49fe-b099-ebc3f180cc62> [dostęp: 13.10.2024]; F.M. Schnack, *Zwischen geistlichen Aufgaben und weltlichen Herausforderungen. Die Handlungsspielräume der Mindener Bischöfe von 1250 bis 1500*, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2022, s. 450–482. Z polskich badań nad zamkami biskupimi w średniowieczu zob. przykładowo: J. Pietrzak, *Prywatne zamki biskupów polskich w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Oporów. Stan badań. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 50 rocznicy Muzeum w Oporowie, 22 listopad 1999 roku*, red. G. Kin-Rzymkowska, U. Kowalska, U. Rau-Majewska, Muzeum Zamek, Oporów 2000, s. 107–134; J. Pietrzak, *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie*, MG, Bytom 2002; I. Brzostowska, *Zamki biskupie i kapitulne na Warmii w kontekście architektury obronnej i rezydencjonalnej*, w: *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku: materiały XIX Seminarium Mediewistycznego*, red. J. Wiesiołowski, przy współpr. J. Kowalskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2001, s. 53–57; J. Romanow, *Średniowieczny zamek biskupów wrocławskich w Ujeździe na Śląsku Opolskim*, w: *Nie tylko zamki: szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. E. Różycka-Rozpędowska, M. Chorowska, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 73–82; E. Wólkiewicz, *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie, v: Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století*, edd. L. Bobková, J. Konvičná, Univerzita Karlova, Filosofická Fakulta, Praha 2007, s. 301–318; Z. Wilk-Woś, *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Uniejowie w XV wieku w świetle źródeł pisanych*, „Biuletyn Uniejowski” 2015, 4, s. 45–62; M. Słomski, *Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu (XIV w.–1531 r.)*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017; P. Kocańda, *Z problematyki badawczej zamków biskupa Jana Muskaty w ziemi krakowskiej*, „Archaeologia Historica Polona” 2018, 26, s. 319–336; C. Hadamik, *Zamek biskupów krakowskich w Bodzentynie w późnym średniowieczu: badania, hipotezy, wątpliwości*, w: *Zamki w Polsce u progu czasów nowożytnych*, red. A. Bocheńska, P. Mrozowski, Wydawnictwo Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa 2023 (Colloquia castrensis, 3), s. 111–131.

⁷ G. Kratz, *Die pommerschen Schloßgesessenen*, Berlin 1865; B. Kücken, *Pommersche Burgen*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1902, 16, s. 49–56, 74–78, 88–90, 106–110, 135–138, 153–155, 181–183; H. Bollnow, *Die pommersche Burg im 13. Jahrhundert*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1940, 54, s. 85–92; Z. Radacki, *Zamki zachodniopomorskie i ich przesłanki genetyczne*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1960, 6, s. 363–390; Tenże, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976; Tenże, *Średniowieczne zamki na Pomorzu Zachodnim. Suplement do monografii z 1976 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2005–2006, 2–3, s. 5–81; H.W. Janocha, F.J. Lachowicz, *Zamki Pomorza Środkowego*,

nad określonym terytorium, a mianowany przez pana krajowego przedstawiciel wypełniał w jego imieniu funkcje polityczne, administracyjne, militarne i gospodarcze na powierzonym sobie obszarze. W przypadku zamku w Nosowie stosunkowo nielicznie zachowane źródła nie pozwalają na oświetlenie wszystkich wymienionych aspektów w równym stopniu. Wiele problemów można jednak na ich podstawie poddać analizie, korygując lub uzupełniając funkcjonujące dotąd skromne ustalenia na ten temat. W kolejnych częściach studium przedmiotem zainteresowania będą początki i najstarsze dzieje zamku w Nosowie, jego obsada personalna, zaplecze gospodarcze i funkcja, którą pełnił na terenie władztwa ordynariuszy kamieńskich w średniowieczu.

Kształtujący się od ok. połowy XIII wieku obszar władztwa biskupów kamieńskich obejmował początkowo ziemię kołobrzeską, by do ok. połowy kolejnego stulecia poszerzyć swoje granice na okolice rzeki Unieści oraz ziemie boboliczką i polanowską. Ordynariusze dysponowali tam pełnią praw władczych (m.in. regalem zamkowym) i byli niezależni od książąt z rodu Gryfitów⁸. Teren ten odcinał od położonych na zachodzie domen władztwa książęcego Gryfitów ziemię białogardzką i wysuniętą na południowy wschód ziemię szczecinecką, a w późniejszym okresie (od ok. 1320 roku) znajdujące się na północnym wschodzie ziemie sławieńską i słupską. Dopiero w dokumencie książąt szczecińskich Ottona I i Barnima III oraz księcia wołogoskiego Warcisława IV z 1 maja 1321 roku opisano i delimitowano granicę ziemi białogardzkiej od sąsiadującego z nią terytorium, które należało do biskupów kamieńskich. Z punktu widzenia dziejów zamku nosowskiego największe znaczenie miał początkowy odcinek tego rozgraniczenia, który rozpoczynał się w miejscu, gdzie rzeka Radew wpływała do rzeki Parsęty („incipiendo ubi flumen Raduge ingreditur flumen Persante”). Następnie biegł on w górę tej rzeki do

Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Koszalin 1990, s. 26–28 (Bobolice), 75–80 (Karlino), 110–113 (Lipie), 123–125 (Polanów), 142–144 (Sianów); E. Cnotliwy, *Siedziba rycerska w Bukowie, gm. Przybiernów w świetle archeologicznych badań weryfikacyjnych*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1989/1990, 35/36, s. 187–232; G. Möller, *Adlige Befestigungen in Vorpommern vom Ende des 12. – Anfang des 17. Jahrhunderts*, „Castella Maris Baltici” 1993, 1, s. 149–153; Tenże, *Mittelalterliche niederadlige Wohnbauten in Vorpommern*, in: *Die bäuerliche Ortsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. und 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum*, hrsg. von F. Biermann, G. Mangelsdorf, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2005, s. 355–364. Warto przywołać w tym miejscu również artykuł J. Walachowicza, *Przywileje grodowe na brandenburskich ziemiach trans Oderam do roku 1373*, CP-H 1989, 41, 2, s. 35–52.

⁸ E. Bütow, *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation*, „Baltische Studien NF” 1910, 14, s. 107; F. Salis, *Forschungen zur älteren Geschichte des Bistums Kammin*, „Baltische Studien NF” 1924, 26, s. 1–155; E. Rymar, *Władztwo biskupów kamieńskich między Unieścią i Grabową w XIII i XIV w.*, „Rocznik Koszaliński” 1995, 25, s. 35–54; N. Gallion, *Exemt, frei und unabhängig? Die Bischöfe von Kammin in vor-reformatorischer Zeit*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2018, 33, 3, s. 95–123.

miejsca, w którym rzeka Chotla wpływała do rzeki Radew („ascendendo flumen Raduge, quosque flumen Cotle ingreditur Raduge”). Z przywołanego opisu wynikało, że ziemia na północ od linii wyznaczonej biegiem rzeki Radew powinna należeć do władztwa biskupów kamięńskich, zaś ta na południe od niej – do Gryfitów. Uwzględnione w dalszej części artykułu dzieje wsi Ząbki, stanowiącej gospodarcze zaplecze zamku nosowskiego, świadczą, że ziemia na lewym brzegu Radwi, a sięgająca granic patrymonium miasta Białogard, znajdowała się również pod władzą biskupów kamięńskich⁹.

Najstarsze wzmianki na temat pogranicza dominium kamięńskiego i ziemi białogardzkiej, gdzie w późniejszym okresie powstał zamek w Nosowie, sięgają drugiej połowy XIII wieku. Na tym obszarze znajdowały się dobra należące w tym czasie do słowiańskich rycerzy – Bartusa Bulgrina zwanego Niger i Borka. 15 sierpnia 1287 roku pierwszy z nich w intencji zbawienia swojego i swoich rodziców nadał klasztorowi cysterek w Koszalinie wieś Mokre (na wschód od Koszalina) z 40 łanami i dąbrową w okolicy dworu zwanego *Nesenaslowe* oraz przylegającymi do niej łakami. Granice łak zostały opisane w dokumencie, a biegły one bezpośrednio od leżącego przy drodze dużego kamienia do rzeki Radew („de lapide magno iacente iuxta viam directe usque in aquam, que dicitur Roduge”) i od dużego kamienia, przez bagno, do dóbr w Pustkowie („ab eodem iam dicto lapide per paludem usque ad bona Pustekowe”)¹⁰. Wiadomości na temat donacji drugiego z wymienionych rycerzy zawiera natomiast dokument księcia Bogusława IV z 16 września

⁹ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 6, 1: 1321–1324, hrsg. von O. Heinemann, Stettin 1906, nr 3491; G. Müller, *Das Fürstentum Kammin. Eine historisch-geographische Untersuchung*, „Baltische Studien NF“ 1929, 31, s. 158 i przyp. 8, 162; K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960, s. 153. Na temat relacji między władzą świecką a kościelną w Rzeszy Niemieckiej i w Polsce w średniowieczu przykładowo zob. B. Streich, *Die Bistümer Merseburg, Naumburg und Meissen zwischen Reichsstandschaft und Landsässigkeit*, in: *Mitteldeutsche Bistümer im Spätmittelalter*, hrsg. von R. Schmidt, Lüneburg 1988, s. 53–72; K.-H. Ahrens, *Die verfassungsrechtliche Stellung und politische Bedeutung der märkischen Bistümer im späten Mittelalter*, in: *Mitteldeutsche Bistümer im Spätmittelalter...*, s. 19–52; M. Wejwoda, *Kirche und Landesherrschaft. Das Hochstift Meißen und die Wettiner im 13. Jahrhundert*, Thelem Verlag, Dresden 2007 (Kleine Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 8); A. Salina, *Polityka książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV wieku do 1526 roku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.

¹⁰ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 3, 1: (1287–1295), hrsg. von R. Prümers, Stettin 1888, nr 1437. Donacja ta była już drugą z kolei, której beneficjentem z nadania Bartusa Bulgrina zwanego Niger stała się instytucja religijna. 24 sierpnia 1286 r. rycerz w analogicznej intencji obdarował klasztor cysterski w Bukowie Morskim m.in. 8 łanami we wsi Białogórzyno, trzecią częścią dóbr ruchomych po śmierci darczyńcy w krowach, świniach i innych rzeczach oraz miejscem na wybudowanie przez cystersów bukowskich folwarku we wsi Białogórzyno, zob. tamże, nr 1388; J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch gezeichnet und mit Beschreibung der Wappen und der historischen Nachweisen versehen*, Bd. 4, Stettin 1854, s. 113–114; H. Hoogeweg, *Buckow – Cisterzienserkloster*, in: Tenze, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*,

1295 roku. Jest to potwierdzenie nadania dla cysterek koszańskich, dokonanego przez rycerza Borka, w postaci 30 łanów pola *Scheterow*, położonego *apud Nezenassowe*. Owej donacji miał niegdyś dokonać nieżyjący już w momencie konfirmacji rycerz za zgodą swoich synów – rycerza Jakuba i giermka Mikołaja¹¹. Z obu dokumentów nie wynika jednoznacznie, czy wymieniony w nich dwór leżał na lewym czy prawym brzegu rzeki Radew. Nie wiadomo także z całkowitą pewnością, kto był jego właścicielem. Trudno też jednoznacznie rozstrzygnąć, czy nadanie Bartusa Bulgrina z 15 sierpnia 1287 roku stanowiło uzupełnienie jego wcześniejszego uposażenia koszańskich cysterek obiektem zwanym *curia Nesenassowe*. Kolejny raz został on wzmiankowany w dokumencie biskupa kamieńskiego Fryderyka von Eickstedta (1330–1343) z 1342 roku. Jest to potwierdzenie uposażenia cysterek koszańskich dobrami *Nesenassow* przez przodków braci Bork. Z analizowanego zapisu wynikałoby, że obiekt darowizny należał właśnie do tego rodu. Stan zachowania źródła rozpatrzony w kontekście dwóch wcześniejszych przekazów budzi jednak poważne wątpliwości interpretacyjne w tym zakresie¹². Można jednak przyjąć, że poprzednikiem zamku w Nosowie był dwór *Nesenassowe* lub obiekt znajdujący się w miejscu nazywanym *Nezenassowe*¹³. Określenie założenia *Nesenassowe* jako dworu – *curia* – nie musiało wskazywać jedynie na jego funkcję mieszkalno-gospodarczą, ale nie wykluczało również roli obronnej tego obiektu¹⁴.

Bd. 1, Stettin 1924, s. 190; G. Müller, *Das Fürstentum...*, s. 194–195, 197; B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1986.

¹¹ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 3, 1..., nr 1737; H. Hoogeweg, *Köslin – Cisterzienser-Nonnenkloster*, in: Tenże, *Die Stifter...*, s. 430; G.J. Brzustowicz, *Konwent cysterek w Koszalinie. Część 1: Zarys dziejów*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2013, 10, 1: *Archaeologia*, s. 178–179.

¹² *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 11, 1: 1341–1345, hrsg. von K. Conrad, Köln u.a. 1990, nr 6090 i s. 189, przyp. 2. Treść dokumentu zachowała się jedynie w postaci krótkiego regestu zamieszczonego w inwentarzu Sądu Nadwornego władztwa biskupów kamieńskich z 1582 r., który nie daje wielkiego pola do interpretacji. Wydawca źródła wskazuje w tym kontekście na dokument księcia Bogusława IV z 16 września 1295 r., dotyczący potwierdzenia darowizny pola *Scheterow* przez Borków dla klasztoru w Koszalinie. Nie wyklucza też błędu autora regestu, zauważając: „Doch mag hier das obige Regest ungenau sein”.

¹³ Według Georga Sello, „Nezenassowe (Nesenassow) wird danach in der Nähe des Dorfes Nassow an der Radüe zu suchen sein, wenn es nicht mit ihm identisch ist” (*Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borce. Im Auftrage des Familie-Vorstandes*, hrsg. G. Sello, I. Band: *Bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts*, Berlin 1901, s. 130). Z kolei Julius Theodor Bagmihl pisał o „Heide Nessenassowe”, podobnie jak Hermann Hoogeweg o „Nesenassowe, eine Heide nördlich von Belgard” (J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch...*, s. 114; H. Hoogeweg, *Köslin – Cisterzienser-Nonnenkloster...*, s. 397–398). Zob. F. Lorentz, *Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorz Zachodnie)*, bearb. von F. Hinze, Berlin 1964; A. Chłodziński, *Toponimiczna przestrzeń średniowiecznego Koszalina. Część 1: miejscowości*, „Rocznik Koszański” 2014, 42, s. 34.

¹⁴ Według F. Zangela (*Castrum...*, s. 16–17) może to być „befestigte adelige Wohnsitz”. Tzw. Stralsunder Vokabular, datowany na XV w., definiuje „dwór” („Hofte”) jako obiekt, „dat

Natomiast wskazanie jego właściciela do 1364 roku jest obarczone poważnymi wątpliwościami.

Dzieje zamku w Nosowie przed 5 maja 1364 roku nie zostały oświetlone przez źródła i pozostają nieznane. Z dokumentu wystawionego z wymienioną datą, w którym zamek nosowski (*castrum Nassenborch*) został po raz pierwszy wzmiankowany w źródłach pisanych, wynika, że do tego czasu był on własnością mieszczańskiej rodziny Holk z Kołobrzegu. W rezultacie konfliktu z przedstawicielami rycerskiego rodu Kameke znalazł się następnie we władaniu biskupa kamieńskiego Jana (1343–1370), kapituły kamieńskiej i miasta Kołobrzeg. Poznanie okoliczności, w jakich dostał się on w ręce kołobrzeżan, nie jest uchwytne źródłowo. Na ten okres przypadła zapewne również rozbudowa lub przekształcenia istniejącego tam wcześniej założenia¹⁵.

Zanim zostanie wyjaśniony bezpośredni powód przekazania Nosowa ordynariuszowi i kapitule kamieńskiej oraz władzom solnego miasta, należy przyjrzeć się dziejom rodziny Holk. Od początku swojej poświadczonej źródłowo obecności w mieście nad Parsętą należeli oni do tamtejszej elity władzy. Pierwszym znanym przedstawicielem rodu był *Iohannes Holk*, wzmiankowany wśród rajców kołobrzeskich 3 marca 1303 roku¹⁶. Do ich grona należał on do 1331 roku, zaś w latach 1332–1346 był tam burmistrzem¹⁷. Znany z dokumentu datowanego na 5 maja 1364 roku i wymieniony w nim jako właściciel zamku w Nosowie Vincenz Holk, syn wspomnianego *Johannesa Holka*, w 1356 roku

bewedet met is mit tunnen efte mit hakelwerken efte planken”, którego łacińskim odpowiednikiem była „intercepta curia munita” (R. Damme, *Das Stralsunder Vokabular. Edition und Untersuchung einer mittelniederdeutsch-lateinischen Vokabularhandschrift des 15. Jahrhunderts*, Köln–Wien 1988, s. 242, podają za: G. Möller, *Mittelalterliche niederadlige Wohnbauten in Vorpommern...*, s. 363, przyp. 16). Zob. też: E. Rymar, *Zamki rycerskie w obszarze Nowej Marchii w źródłach pisanych z XIII i XIV w.*, w: *Res et fontes: księga jubileuszowa dr. Eugeniusza Cnotliwego*, red. T. Galiński, E. Wilgocki, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział: Muzeum Narodowe w Szczecinie, Szczecin 2003, s. 95–109; D. Poliński, *Gród czy zamek? Desygnaty terminów oraz konsekwencje ich stosowania w archeologii historycznej i ochronie zabytków*, „*Archaeologia Historica Polona*” 2018, 26, s. 41–58; M. Rzepiela, *Zamek a miasto. Analiza semantyczna terminu castrum w polskiej łacinie średniowiecznej*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechne*” 2023, 15 (19), s. 111–133.

¹⁵ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 169; Rep. 40 I 8/1, k. 96v–97r. Powierzchniowe badania archeologiczne potwierdziły istnienie w okolicy wsi Nosowo grodu na prawym brzegu Radwi, zob. A. Janowski, R. Simiński, *Nosowo*, w: *Zamki, pałace i dwory dorzecza Parsęty na przestrzeni wieków. Praca zbiorowa*, red. P. Migdalski, Robert Błaszak, Wrocław 2021, s. 116.

¹⁶ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 4, 1: (1301–1306), hrsg. von G. Winter, Stettin 1902, nr 2084.

¹⁷ R. Gaziński, *Urzędnicy miejscy Kołobrzegu do 1805 roku*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2018 (Spisy urzędników miejskich dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 4: *Pomorze Zachodnie*, z. 1: *Kołobrzeg*), s. 599.

został wzmiankowany jako rajca (*ratman to Colberge*), zaś w latach 1364–1387 sprawował w mieście nad Parsętą urząd burmistrza¹⁸.

Aż do drugiej połowy XIV wieku stan majątkowy rodziny Holk nie przedstawia się jasno. Więcej wiadomości na ten temat przynoszą dopiero źródła dokumentowe z lat 50.–70. XIV wieku i księga miejska Kołobrzegu z lat 1373–1436¹⁹. Z ich analizy wynika, że Vincenz Holk był właścicielem więcej niż jednej panwi soli w kołobrzeskich salinach oraz kilku nieruchomości w Kołobrzegu. Wiedzy na temat jego pozycji finansowej i społecznej w mieście oraz relacji z biskupami kamieńskimi dostarczają trzy dokumenty z lat 1354, 1364 i 1378. 27 grudnia 1354 roku Vincenz Holk zakupił 32 grzywny renty od rajców bobolickich za kwotę 400 grzywien²⁰. 10 stycznia 1364 roku zobowiązał się do przekazywania kolegiacie kołobrzesckiej trzech funtów soli rocznie z jednej panwi w zamian za przyjęcie swoich rodziców Johannesa i Getrude do bractwa modlitewnego kapituły oraz kultywowanie ich pamięci modlitewnej przez kanoników kołobrzeskich²¹. 13 listopada 1378 roku nabył zaś od biskupa kamieńskiego Filipa von Rehberga (1370–1385) połowę dochodów z cel kołobrzeskich²². Kolejne informacje dotyczące sytuacji majątkowej Vincenza Holka przynoszą wpisy w księdze miejskiej Kołobrzegu z lat 1373–1436. Analiza zawartych w niej wzmianek pozwala stwierdzić, że burmistrz kołobrzescki był aktywny na tamtejszym rynku panwi soli, ale też sprzedawał, kupował i zastawiał nieruchomości oraz handlował rentą. Przykładowo, po 29 września 1375 roku zakupił jedną panew soli od Ertmara Kremerena, by wkrótce dokupić połowę panwi od Lubbertusa Glasenappa, jedną panew soli od Nicolausa Suakena i trzecią część panwi soli od Bertolda Glasenappa²³. W tym czasie nabył również w rodzinnym mieście czwartą część domu *in platea Sel-latorum*²⁴. Przywołane wzmianki stanowią tylko część wszystkich informacji, które pozwalają ocenić sytuację ekonomiczną rodziny Holk w drugiej połowie XIV wieku. Na ich podstawie można wnioskować, że była ona bardzo dobra, a zakup i utrzymanie zamku w Nosowie nie mogły stanowić dla Holków wyzwania ponad ich możliwości. Jak jednak wspomniano, nie wiadomo, jaki był status materialny rodziny we wcześniejszym okresie. Niestety, nieznana

¹⁸ Tamże. 6 lipca 1356 r. Vincenz Holk był ze strony książąt wołoskich Bogusława V, Barnima IV i Warcisława V poręczycielem ich układu z biskupem kamieńskim Janem (Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 137–138).

¹⁹ *Das zweite Kolberger Stadtbuch 1373–1436*, hrsg. von D.W. Poeck, Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2021.

²⁰ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 234. Wiadomość o tej transakcji znalazła się w dokumencie starej i nowej rady miejskiej Bobolic z 12 kwietnia 1376 r.

²¹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Domstift Kolberg, nr 32.

²² Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 238.

²³ *Das zweite Kolberger Stadtbuch 1373–1436...*, nr 40, s. 33, nr 125, s. 46, nr 210, s. 57, nr 294, s. 69.

²⁴ Tamże, nr 143, s. 48.

pozostaje także cena, za którą nabyli oni zamek nosowski, jak i kontrahent tej transakcji.

Drugi uczestnik wydarzeń sprzed 5 maja 1364 roku – ród Kameke – był w XIV wieku rozsiedlony w okolicach Koszalina oraz na terenie wschodnich i południowych pograniczy władztwa biskupów kamieńskich – jezior Bobięcińskiego, Żydowo i Kamiennego, jak również w okolicach lokowanego w 1340 roku miasta Bobolice. Autor monografii poświęconej tej rodzinie rycerskiej, Fritz von Kameke-Cratzig, był zdania, że w latach 1304–1347 właścicielem wsi Biesiekierz w ziemi koszalińskiej był rycerz Tessen Kameke, a po nim odziedziczyli ją jego synowie – Matthias i Wyzeke²⁵. Według dokumentu z 27 stycznia 1339 roku czwarta część zamku, miasta i ziemi w Bobolicach była w rękach lenników biskupich, rodu Kameke²⁶. 11 stycznia 1347 roku bracia Paul i Henning Glasenapp zawarli porozumienie z biskupem Janem w sprawie ziemi między miastem Bobolice a wsią Głódowa. Świadcami tego porozumienia byli m.in. Peter i Tessen Kameke²⁷. Dokument ugody z 2 stycznia 1357 roku, zapośredniczonej przez biskupa kamieńskiego Jana, między klasztorem cysterskim w Pelplinie a rodem Kameke w sprawie granic dóbr w okolicy Jeziora Bobięcińskiego w ziemi polanowskiej odnotowuje na tamtym obszarze kilkunastu reprezentantów tego rodu²⁸. Należy również dodać, że ok. połowy XIV wieku Kameke pojawili się w bezpośrednim otoczeniu biskupów kamieńskich.

²⁵ F. von Kameke-Cratzig, *Beiträge zu Geschichte der Familie der Kameke*, Köslin 1892, s. 4. Prawdopodobnie autor pomylił się, w rzeczywistości nie chodziło bowiem o wieś Biesiekierz, ale o wieś Buczek koło Białogardu. Na ten temat zob. dalej.

²⁶ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 10, 1: (1336–1340), hrsg. von K. Conrad, Köln 1984, nr 5726; M. Wehrmann, *Die Gründung der Stadt Bublitz (1340)*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1897, 11, s. 86–90.

²⁷ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 115 (= *Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammelte Nachrichten von Verschiedenen zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken* [...], hrsg. von Ch. Schöttgen, Das Dritte Stück, Stargard–Stettin 1721, s. 394 i nast.).

²⁸ *Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis*, in: *Diplomataria et Scriptores Historiae Germanicae Medii Aevi cum Sigillis Aeri Incisis Opera et Studio*, Teil 3, ed. G.Ch. Kreysig, Ch. Schöttgen, Altenburg 1760, s. 50; M. Wehrmann, *Bischof Johann I. von Cammin 1343–1370*, „Baltische Studien NF“ 1896, 46, s. 1–44; Tenże, *Die Abstammung des Bischofs Johannes I. von Camin*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1896, 10, s. 7–10; Tenże, *Zum Regierungsantritt des Bischofs Johannes I. von Camin (1343)*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1904, 18, s. 75; E. Rymar, *Biskupi, sufragani, wikariusze generalni kamieńscy z XII–XVII wieku. Rodowody, drogi karier, chronologia*, w: Tenże, *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002 (Rozprawy i Studia, t. 405), s. 35–37; J. Petersohn, *Die Kamminer Bischöfe des Mittelalters. Amtsbiographien und Bistumsstrukturen vom 12. bis 16. Jahrhundert*, Thomas Helms Verlag, Schwerin 2015, s. 52–56.

4 listopada 1342 roku Peter Kameke był wójtem biskupim („advocatus domini episcopi”) (w Karlinie?)²⁹.

Miasta o potencjale Kołobrzegu były w średniowieczu nie tylko prężnymi ośrodkami handlu i wymiany, ale także miejscami, w których koncentrowały się świeckie i zakonne instytucje życia religijnego, co przyciągało okoliczne rycerstwo. Najstarsze ślady kontaktów między mieszczaństwem kołobrzeskim a rodem Kameke sięgają lat 30. XIV wieku. 3 kwietnia 1334 roku rycerze Peter i Bisporus Kameke ze Strachomina oraz giermekowie Swantes i Tessen Kameke ze Strachomina sprzedali w Kołobrzegu opatowi i konwentowi cystersów w Darguniu wieś „Wolveshagen”³⁰. Kameke utrzymywali również kontakty z mieszczanami kołobrzeskimi. Według dokumentu z 6 stycznia 1337 roku mieszczanie z miasta nad Parsętą, Goswin von Gemelin i Bertold Glasenapp, wraz z giermkim Tessenem Kamekem, mieli prawo patronatu jednego z ołtarzy w kościele parafialnym w Koszalinie, który został ufundowany przez Margaretę, wdowę po tamtejszym mieszczaninie Konradzie Wildem³¹. 29 czerwca 1346 roku Elisabet i Margarete, małżonki odpowiednio Petera Kamekego starszego i Petera Kamekego młodszego, zrezygnowały ze swoich praw do wsi Gościno, Gościnko i Borkowo na rzecz miasta Kołobrzeg³². 15 czerwca 1355 roku w Kołobrzegu doszło do zakupu przez klasztor benedyktynek kołobrzeskich 37 i pół grzywien czynszu we wsi Ustronie Morskie od rycerza Teslava Kamekego za 500 grzywien³³.

Najstarsze wzmianki źródłowe o zamku w Nosowie pochodzą z 5 maja i 2 września 1364 roku. Wynika z nich, że rajca kołobrzegi Vincenz Holk wszedł w spór z synami rycerza Tessena Kamekego, Matthiasem i Wyzeke z Buczka, o wieś i zamek w Nosowie. Konflikt, który miał wywołać syn Vincenza, Henning Holk, został zażegnany polubownie, a w jego wyniku Vincenz Holk przekazał biskupowi kamieńskiemu Janowi, kapitule kamieńskiej oraz burmistrzom kołobrzeskim Heidenreichowi Bodemu i Detmarowi Dobelsteinowi prawa do zamku w Nosowie wraz z należącymi do niego wsiami i młynami oraz wszelkimi korzyściami i wolnościami. Darowizna miała na celu

²⁹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 106 (= *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 11, 1..., nr 6072).

³⁰ Dokument tej transakcji zachował się w formie widimusa z 5 lipca 1335 r. – *Das älteste Kolberger Stadtbuch von 1277 bis 1373*, bearb. von E. Sandow, „Baltische Studien NF” 1940, 42, 57, s. 121–123.

³¹ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 10, 1... (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 2), nr 5448; R. Simiński, *Albert Hasenvot – mieszczanin koszaliński i kołobrzegi z przełomu XIV i XV w. Z badań nad pochodzeniem i podstawami majątkowymi elity władzy miasta Kołobrzeg w późnym średniowieczu*, w: *Pomerania – Prussia – Polonia. Rozprawy ofiarowane prof. Wiesławowi Długockiemu z okazji 65. urodzin*, red. R. Kubicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2022, s. 97.

³² Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Kolberg, nr 43.

³³ Tamże, nr 46.

zadośćuczynienie („in emendam filii mei predicti”) za „bezprawie oraz szkody i znaczne koszty z udziału w zamku w Nosowie” („pro excessu suo et dampnis atque expensis multiplicibus ex parte castri Nasseborch subortis atque passis”), powstałe w wyniku czynu Henninga Holka, oraz odzyskanie przez niego i jego rodzinę łaski oraz przychylności biskupa kamińskiego i rajców kołobrzeskich („ut filius meus predictus et sui familiares graciam eorum et favores recuperare valeant et habere”). Vincenz Holk zobowiązał się do rezygnacji z wszelkich przysługujących jemu i jego spadkobiercom praw do zamku oraz niewnoszenia z tego powodu jakichkolwiek roszczeń na podstawie prawa kanonicznego i cywilnego. Warto w tym miejscu podkreślić, że analizowany dokument pozwala stwierdzić, iż Holkowie byli jedynymi właścicielami zamku nosowskiego. Wśród świadków wspomnianej czynności prawnej znaleźli się: trzech kanonicy kolegiaty kołobrzeskiej – prepozyt Franciscus, dziekan Gottfried i kanonik Heinrich Osenbrugge, oraz prepozyt klasztoru benedyktynek w Starym Kołobrzegu Johannes Willekini, trzech wójtowie biskupi – Heinrich von Heydebrecke w Karlinie, Lambert Goltbeke w Bobrowie i Bertold Bandelin w Golczewie, oraz siedmiu mieszczan Kołobrzegu – Stephan Peron, Henning Damitz, bracia Johannes i Webele, Willeke Egstede, Johannes Dersickow i Johannes Juvenis³⁴.

Dokument ten wpisuje się w szerszy kontekst relacji między mieszczanami kołobrzeskimi a rycerstwem osiadłym w okolicy miasta nad Parsętą ok. połowy XIV wieku. Konflikt Holków z rodem Kameke jest jednym z pięciu poważnych incydentów między kołobrzeżanami a okolicznym rycerstwem wzmiankowanych w tym czasie, a wymienionych w kołobrzeskim kodeksie prawa lubeckiego. W ich wyniku powstał statut wprowadzony i zaprzysiężony przez radę kołobrzeską 2 września 1364 roku, który wykluczał ze wspólnoty mieszczan osoby posiadające dobra i dwory na prawie lennym, a leżące poza obszarem objętym jurysdykcją prawa miejskiego³⁵. Interesujący zapis w księdze kołobrzeskiej miał następujące brzmienie: „To deme vorden male her Tessen Kameken des Rydders kyndere, Mathies unde Wyzeke van Buseke wünnen dat hus tho Nassenborch myt vorretnysse van Vincentius Holke, dar grot orlege van wart unde user borghere scünen buten deme molendore worden vorbrant unde dat holt westerd in deme berghe unde vele soltkoten” – „Po czwarte,

³⁴ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 169; Rep. 40 I 8/1, k. 96v–97r; M. Wehrmann, *Bischof Johann I. von Cammin...*, s. 38–39.

³⁵ *Der Kolberger Kodex des Lübischen Rechts von 1297. Das Kolberger Rechtsbuch. Faksimiledruck der verschollenen Handschrift mit hochdeutscher Übersetzung und Glossar*, hrsg. von P. Jancke, übersetzt von Th. Rudert, Ch. Fischer, Peter Jancke Verlag, Hamburg 2005 (Beiträge zur Geschichte der Stadt Kolberg und des Kreises Kolberg-Körlin, Bd. 32), s. 241–243 (tu statut w wersji wysokoniemieckiej z datą 2 września 1364 r.); H. Riemann, *Geschichte...*, s. 81–84.

Mathias i Wyzeke Kameke *van Buseke*³⁶, synowie pana Tessena Kamekego, dzięki zdradzie Vincenza Holka zdobyli zamek w Nosowie, z czego następnie wyniknął duży konflikt, a naszym mieszczanom zostały spalone stodoły przed bramą młyńską oraz poręba na zachód na wzgórzu [od miasta – R.S.] i wiele panwi soli³⁷. Niestety, nie wiadomo, na czym polegała odnotowana w statucie miejskim zdrada Vincenza Holka. W dokumencie z 5 maja 1364 roku jako winowajca owego konfliktu został wskazany tylko Henning Holk, syn Vincenza³⁸. Spór został zażegnany jeszcze przed podjęciem przez radę kołobrzeską decyzji o przyjęciu wspomnianego statutu.

Dzieje zamku w Nosowie między 5 maja 1364 roku a 23 lipca 1373 roku nie są znane. Wiadomo jedynie, że przed 23 lipca 1373 roku znalazł się on we władaniu giermka Henninga Krankspara, osoby znanej ze źródeł z końca XIV wieku i z dwóch pierwszych dekad kolejnego stulecia. Jego protoplaści pojawili się w ziemi kołobrzesckiej przed 2 lutego 1353 roku³⁹. Z nielicznych przekazów źródłowych znana jest jego dalsza aktywność na terenie dominium biskupów kamieńskich. 15 marca 1386 roku jako wójt zamku biskupiego w Bobrowie był w Kamieniu Pomorskim świadkiem udzielenia gwarancji m.in. przez wójta białogardzkiego Eckharda von dem Wolde i władze miasta Białogard w odniesieniu do porozumienia zawartego przez kapitułę kamieńską z książętami słupskimi Warcisławem VII i Barnimem V⁴⁰. 22 sierpnia 1388 roku wraz z Karze Kamekem, Reymerem von Versenem i Henningiem Schmelingiem znalazł się wśród gwarantów miasta Koszalin odnośnie do rozstrzygnięcia w sporze rodziny rycerskiej Dewitz z Dobrej i Brudzewic oraz miasta Dobra przeciwko Hennekemu Toden⁴¹. Jako wójt bobrowski był wzmiankowany jeszcze 24 sierpnia 1413 roku, kiedy administrator diecezji kamieńskiej Kurd Bonow zawarł sojusz z wielkim mistrzem zakonu krzyżackiego w Prusach Heinrichem

³⁶ W tym przypadku chodzi najprawdopodobniej nie o wieś Bieskierz, jak dotąd przyjmowano w literaturze, ale o wieś Buczek koło Białogardu. Za tę sugestię dziękuję Panu mgr. Andrzejowi Kuczkowskiemu.

³⁷ Źródło zostało zacytowane na podstawie zdjęć dołączonych do wydawnictwa *Der Kolberger Kodex des Lübischen Rechts...*, k. LI (tłumaczenie na podstawie wersji wysokoniemieckiej autorstwa Thomasa Ruderta).

³⁸ H. Riemann, *Geschichte...*, s. 82–84, 182–185. Charakter dokonanej tym aktem czynności precyzuje wpis dokonany na odwrocie oryginalnego dokumentu: „donacio castri Nassow cum ceteris villis ad castrum datis ab illis conductis Holk”. Z kolei autor odpisu dokumentu zawartego w metryce kapituły kamieńskiej z ok. 1500 r. oddał jego treść w następujących słowach: „Super donatione et proprietate castri Nassenborch aliter Nassowe villarumque eidem adiacencium”.

³⁹ J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch gezeichnet und mit Beschreibung der Wappen und der historischen Nachweisen versehen*, Bd. 3, Stettin 1847, s. 117 (tam niepełne zestawienie wzmianek źródłowych na temat Kranksparów); E. Sauer, *Der Adel...*, s. 113, 238, 253.

⁴⁰ *Beilagen zur Geschichte Kolbergs*, w: H. Riemann, *Geschichte...*, nr 25, s. 30–31.

⁴¹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Köslin, nr 34.

von Plauenem⁴². Więcej informacji na temat rodu Krankspara zachowało się dopiero z ok. połowy XV wieku. 27 grudnia 1456 roku po raz pierwszy poświadczono jest posiadanie wsi Białogórzyno przez Henninga Krankspara, najpewniej potomka Henninga Krankspara, wzmiankowanego 23 lipca 1373 roku⁴³. Nie jest wykluczone, że Kranksparowie posiadali tę wieś już wcześniej. Dokładniejsze określenie daty jej pozyskania jest jednak niemożliwe ze względu na brak źródeł. Gdyby jednak przyjąć, że tak rzeczywiście było, to władanie przez nich w Nosowie, oddalonym o ok. 7 km na północny zachód od położonego nad rzeką Radew Białogórzyna, można uznać za całkowicie naturalne. Należy dodać, że Bobrowo również leżało nad rzeką Radew.

Biskup kamiński Filip von Rehberg odkupił zamek nosowski od Henninga Krankspara za 5000 grzywien, a część kwoty przeznaczonej na transakcję wyasygnowali biskupi poddani – rady miast Kołobrzegu i Koszalina. Kwota miała zostać uiszczona w ratach. 2000 grzywien ordynariusz kamiński zapłacił w momencie wystawienia dokumentu, zaś 500 grzywien miał przekazać Kranksparowi do najbliższego św. Marcina (11 listopada). Termin ostatecznego uregulowania długu ustalono na św. Marcina w 1374 roku. Dokument zawierał dodatkowe zobowiązania poczynione ze strony biskupa na rzecz kołobrzeżan i koszalinian. Biskup zastrzegł, że zburzy zamek, jeśli zostanie do tego wezwany przez mieszczan. Nie zbuduje też wówczas żadnego nowego zamku w miejsce dotychczas istniejącego założenia⁴⁴. Z analizowanym dokumentem można powiązać nieco enigmatyczną notę z 1373 roku wpisaną do pomocy archiwalnej dawnego Archiwum Państwowego w Szczecinie, tzw. Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, zawierającą regest dokumentu, który uzupełnia treść porozumienia z 23 lipca 1373 roku. Według niej w tym samym roku mieszczanie kołobrzescy mieli za 1000 grzywien, tzw. oczek zięby, odkupić w imieniu biskupa Filipa von Rehberga od Henninga Kamekego wsie Nosowo, *Neuenfelde*⁴⁵, Kraśnik Koszaliński i Biesiekierz. W zamian za to biskup kamiński przekazał kołobrzeżanom czynsz z młyna miejskiego

⁴² Weise, Bd. 1, nr 101. Drugi znany w tym czasie przedstawiciel rodu to Paul Krankspar, który 19 kwietnia 1411 r. sprzedał księciu słupskiemu Bogusławowi VIII swoje części wsi Łętowo i Żukowo w ziemi sławieńskiej – Landesarchiv Greifswald, Rep. 2 Ducalia, nr 224.

⁴³ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 406. Dokument biskupa kamińskiego Henninga Iwena dotyczył zastawu połowy zamku w Bobrowie na rzecz Henninga Krankspara i Henninga von Hechthusena z Cetunia za kwotę 1000 grzywien.

⁴⁴ Tamże, nr 216; Rep. 40 I 8/1, k. 162v–163r. Podstawowe informacje na temat biskupa kamińskiego Filipa von Rehberga zob. w: E. Ryman, *Biskupi...*, s. 37–38; J. Petersohn, *Die Kamminer Bischöfe...*, s. 57–58.

⁴⁵ Według Heinricha Berghausa (*Landbuch des Herzogthumes Pommern und des Fürstenthums Rügen*, III. Teil, 1. Band, Anklam 1867, s. 363) tę nazwę topograficzną należy identyfikować z folwarkiem położonym pół mili od wsi Kraśnik Koszaliński.

w Kołobrzegu aż do spłacenia wymienionej kwoty⁴⁶. Przytoczone źródło potwierdza więc tym samym wiadomość zawartą w dokumencie z 23 lipca 1373 roku o udziale finansowym mieszczan Kołobrzegu w nabyciu przez biskupa Filipa von Rehberga zamku w Nosowie. Wskazuje również na fakt, że jeszcze w tym czasie ród Kameke dysponował prawami do wsi zamkowych.

Z końca XIV wieku zachowały się informacje o kolejnych rezydentach zamku w Nosowie. Rok od transakcji dokonanej przez biskupa Filipa von Rehberga z Henningiem Kranksparem, tj. 12 sierpnia 1374 roku, Henning Dominici z zamku w Nosowie (*Nasceburg*) we współpracy z wójtem karlińskim Bertoldem Stoltenbergiem rozstrzygnęli spór między braćmi Lustebur a kolegiatą kołobrzeską dotyczący łąki, jeziora i ziemi w okolicy wsi Kruny⁴⁷. Z kolei 16 czerwca 1381 roku Peter Gartzow i Jerislaus Podewils z zamku w Nosowie (*Nasserburg*) dzięki pośrednictwu biskupa Filipa von Rehberga zakończyli nieporozumienia z kolegiatą kołobrzeską o zapłatę świadczeń w zbożu ze wsi Biesiekierz⁴⁸. Na temat dwóch wymienionych osób piszących się z Nosowa – Henninga Dominici i Petera Gartzowa, nie zachowały się żadne wiadomości. Jedynie Jerislausa Podewilsa można identyfikować z przedstawicielem rodu osiadłego na terenie ziemi białogardzkiej, którego główną siedzibą było Podwilcze⁴⁹. Nie wiadomo ponadto, na jakich zasadach wszystkie wymienione osoby zamieszkiwały nosowski zamek. Być może w przypadku Henninga Dominici na fakt pełnienia przez niego tam funkcji wójta może wskazywać zaangażowanie go jako arbitra we wzmiarkowanym sporze wraz z drugim wójtem, tym razem zamku karlińskiego, również należącego do ordynariuszy kamińskich. Nie ma na to jednak żadnych przesłanek źródłowych, a stanowi to jedynie bardzo prawdopodobny domysł. Więcej wiadomo natomiast dopiero o kolejnym mieszkańcu nosowskiego zamku, Kurdzie Kamekem. 29 października 1382 roku został on wzmiarkowany jako wójt na zamku biskupim w Polanowie (*advocatus noster in Polnow*). Z taką funkcją wymieniało go jeszcze kilka dokumentów aż do marca 1389 roku⁵⁰. Z kolei w liście wielkiego kom-

⁴⁶ AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126–1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480, Bd. 2: 1481–1790, nr 366a.

⁴⁷ AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1131: Regesten zu den Urkunden des Domstifts Kolberg, nr 172.

⁴⁸ Tamże, nr 182.

⁴⁹ J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch gezeichnet und mit Beschreibung der Wappen und der historischen Nachweisen versehen*, Bd. 1, Stettin 1843, s. 74–78.

⁵⁰ AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1132: Regesten zu den Urkunden des Cisterzienser Nonnen-Klosters in Köslin, nr 90a; Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Kloster Köslin, nr 69, 77, 86; *Geschichte des Geschlechts von Kleist von Gustav Kratz*, I. Theil: *Urkundenbuch*, Berlin 1862, nr 87, 89, 90, 91. Według inwentarza z 1543 r. w archiwum książęcym na zamku w Darłowie znajdował się dokument z 1392 r., w którym książęta słupscy Warcisław VII, Barnim V i Bogusław VIII przekazali zamek, miasto i ziemię w Polanowie rycerzowi Kurdowi Kamekemu – AP Szczecin, Zbiór Loepera, nr 1, k. 334.

tura krzyżackiego Konrada von Wallenrode z 24 stycznia 1391 roku został już natomiast nazwany panem na zamku w Nosowie (*czu Naßburg*)⁵¹. Zastanawiające, że statuty biskupstwa i kapituły kamięńskiej z czasów pontyfikatu biskupa Filipa von Rehberga nie wymieniały Nosowa wśród zamków biskupich⁵².

Wraz z przejściem zamku nosowskiego w ręce rodu Kameke rozpoczęła się nowa i niezwykle intensywna faza jego dziejów. Należy przypuszczać, że książę Bogusław VIII wykorzystał chaos w diecezji kamięńskiej na przełomie lat 80.–90. XIV wieku i jako jej formalny administrator przejął władzę nie tylko nad zamkami w: Maszewie, Lipiu, Polanowie i Sianowie, ale również nad Nosowem⁵³. Być może uzurpował sobie prawo do obsadzania tego zamku i stąd krótko przed początkiem 1391 roku pojawił się tam Kurd Kameke.

18 lipca 1412 roku nadpleban stralsundzki i biskupi *administrator in spiritualibus ac temporalibus* Kurd Bonow zapewnił kanoników kapituły kamięńskiej, że będzie bronił ich praw i własności, zarówno wobec księcia Bogusława VIII, jak i następcy biskupa kamięńskiego, Mikołaja Bocka (1398–1410). W tekście wystawionego wówczas dokumentu zobowiązał się aktywnie działać przeciwko tym, którzy przywłaszczyli sobie majątek kapituły i nadal bezprawnie go posiadali⁵⁴. Wrogiem Bonowa stał się książę słupski Bogusław VIII, który nie tylko obsadził swoimi wójtami dotychczasowe zamki biskupie: Golczewo, Lipie, Polanów i Maszewo, ale też przyjął na swoją służbę lenników biskupów kamięńskich – Kameke. Już biskup kamięński Mikołaj Bock próbował w latach 1406–1408 nawiązać relacje z zakonem krzyżackim w Prusach i oddać się w jego opiekę wobec zagrożenia ze strony Gryfity słupskiego. Skutecznością działania na tym polu wykazał się jednak dopiero Kurd Bonow, który już pod koniec 1412 roku nawiązał kontakty z władzami w Malborku, by w kolejnym roku zawrzeć z nimi sojusz⁵⁵.

W dokumencie porozumienia z Krzyżakami, sygnowanego 24 sierpnia 1413 roku, Kurd Bonow tytułował się „pełnomocnym administratorem zamków, siedzib i twierdz, czyli Karlina, Bobrowa, Domacyna, Myśliń ... Ramlewa i Dargini” („ein mechtiger vorweser der slossere, huwsere und vesten, alzo Corlyn, Bevenhusen, Dometzin, Moiselin ... Ramelow und Dargen”). Według

⁵¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensfoliant, nr 2a, k. 58; R. Simiński, *Kontakte der Familie von Kameke...*, s. 13.

⁵² *Statuta Capituli et Episcopatus...*, s. 371–382. Kurd Kameke zmarł przed 15 lipca 1406 r. – R. Simiński, *Kontakte der Familie von Kameke...*, s. 13–14.

⁵³ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 276; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv, nr 1436.

⁵⁴ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 287.

⁵⁵ Na ten temat zob. R. Simiński, *Konrad Bonow – archidiakon Tribsees, nadpleban Stralsundu i administrator diecezji kamięńskiej na tle stosunków pomorsko-krzyżackich w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, w: *Kościół i duchowieństwo w średniowiecznej Polsce i na obszarach sąsiednich*, red. R. Biskup, A. Radziński, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013 (*Ecclesia clerusque temporibus medii aevi*, 3), s. 139–166.

wydawcy dokumentu Ericha Weisego długa aż na 34 litery luka w pergaminie na liście zamków pozwala przypuszczać, że w tekst dyplomu wpisano jeszcze kolejne nazwy własne zamków na terenie władztwa biskupów kamieńskich. W końcowej części pisma zostali wymienieni czterej rycerze i giermkowie władający na zamkach w Bobrowie (Henning Krankspar), Domacynie (Gotschalk von Damitz), Myślinie (Heinrich von Blankenburg) i Ramlewie (Henning von Blankenburg)⁵⁶. Być może ową lukę należałoby uzupełnić, wpisując tam nazwy zamków wymienionych w dokumencie z 14 września 1413 roku, uzupełniającym zapisy układu z 24 sierpnia 1413 roku, w tym Parnowo w ziemi koszalińskiej Bernda von Heydebrecke oraz Bukowo w ziemi boboliczkiej Heyne von Münchowa⁵⁷. Ostatni z zamków wspomnianych w dokumencie z 24 sierpnia 1413 roku – zamek w Dargini, przed 31 marca 1415 roku znajdował się najpewniej w rękach Teslava Bonina⁵⁸. Wśród zamków i ich rycerskich dzierżycieli należałoby na liście poręczycieli porozumienia oczekiwać Nosowa i rodu Kameke. Fakt, że taki zapis nie znalazł się w obydwu dokumentach traktatowych, może wskazywać na brak władzy Kurda Bonowa nad zamkiem nosowskim w tym czasie. Przypuszczenie to potwierdzają wypadki, do których doszło jesienią 1413 roku.

Krzyżacy przy wsparciu sił administratora diecezji kamieńskiej Kurda Bonowa najechali wówczas władztwo księcia słupskiego. Jednym z celów wypraw krzyżackich stał się również zamek w Nosowie. Wiadomość na ten temat zachowała się w protokołach polsko-litewsko-mazowiecko-słupskiego procesu polubownego w Budzie z 1414 roku i jest dość lakoniczna, ale jednoznaczna. Około św. Marcina, tj. 11 listopada 1413 roku, zamek w Nosowie został wraz z sześcioma wsiami: Biesiekierzem, Wierzchominem, Wierzchominkiem, Kraśnikiem Koszalińskim, Nosowem i Ząbkami, zdobyty przez leśnego świdwińskiego Dietricha Soltowa i jego wojska. Jeszcze w maju 1414 roku wymienione wsie miały się znajdować w rękach krzyżackich. Straty z tego tytułu zostały wycenione na 3000 kop groszy czeskich⁵⁹. Z listu wielkiego mistrza Michaela Kuchmeistera do księcia słupskiego Bogusława VIII datowanego na 15 marca 1414 roku wynika, że Klaus Kameke znalazł się w niewoli administratora diecezji kamieńskiej Kurda Bonowa. Można przypuszczać, że zamek w Nosowie był wówczas również w jego rękach⁶⁰.

⁵⁶ Weise, Bd. 1, nr 101.

⁵⁷ Tamże, nr 102; J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch...*, Bd. 1, s. 55–59; E. Sauer, *Der Adel...*, s. 110, 112, 121, 193; K. Guzikowski, *Obce rycerstwo...*, s. 215–216; R. Simiński, *Konflikt...*, s. 309–312.

⁵⁸ Zob. R. Simiński, *Albert Hasenvot...*, s. 106, przyp. 63 (tam źródła i dalsza literatura przedmiotu na temat Boninów i zamku w Dargini).

⁵⁹ Lites, t. 3, s. 182–183; R. Simiński, *Konflikt...*, s. 213.

⁶⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Findbuch 66, s. 1–2 (= Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem,

Pozytywne wyniki kampanii militarnej z 1413 roku pozwoliły Bonowowi na swobodne dysponowanie dobrami rodu Kameke. Krótko zamkiem nosowskim władali von Versenowie. 1 czerwca 1415 roku w Kołobrzegu Reymer von Versen sprzedał swoje dobra dziedziczne w Nosowie i Ząbkach biskupowi kamieńskiemu Magnusowi (1410–1424), administratorowi Kurdowi Bonowowi i rajcom kołobrzeskim za sumę 1100 grzywien, tzw. oczek zięby. Do momentu zapłaty wymienionej kwoty sprzedający miał przez 4 lata sprawować nadzór nad zamkiem w Nosowie w zamian za roczne wynagrodzenie w wysokości 150 grzywien. W chwili przekazania zamku pod administrację biskupa Reymer von Versen miał dodatkowo otrzymać 300 grzywien⁶¹. Jednym z warunków, na jakich wspomniany rycerz miał administrować zamkiem, było niewpuszczenie do niego przedstawicieli rodu Kameke. Można przypuszczać, że w czasie wojny księcia słupskiego z zakonem krzyżackim w Prusach władającemu wówczas diecezją Kurdowi Bonowowi udało się odzyskać zamek w Nosowie i przepędzić stamtąd Kameke. Zamek został następnie najwcześniej pod koniec 1413 roku nadany w lenno Reymarowi von Versenowi, który jednak niedługo cieszył się jego posiadaniem i wkrótce sprzedał go wraz ze wsią Ząbki administratorowi biskupstwa kamieńskiego Kurdowi Bonowowi i rajcom kołobrzeskim⁶².

Nie wiadomo, czy Reymer von Versen rzeczywiście zarządzał zamkiem w Nosowie przez 4 lata. Bardziej prawdopodobne jest przypuszczenie, że dość szybko opuścił on Nosowo. Ze skargi złożonej przez prepozyta klasztoru cysterek koszalińskich i plebana koszalińskiego Hermana Güstrowa podczas soboru powszechnego w Konstancji w 1416 roku wynika, że zamek w Nosowie wraz z zamkiem w Karlinie i tzw. orbedą kołobrzeską został zastawiony przez biskupa kamieńskiego Magnusa za kwotę 8000 grzywien. Güstrow nazwał ordynariusza kamieńskiego „marnotrawcą i sprzedawcą dóbr kościelnych” („bonorum ecclesie dilapidator et alienator”). Niestety, nie wiadomo, kto był beneficjentem owego zastawu⁶³. Jeśli rzeczywiście zamek w Nosowie został wówczas zastawiony przez ordynariusza kamieńskiego, to 17 lipca 1424

XX. Hauptabteilung, Ordensfoliant, nr 8, s. 6–7). Wiadomość na ten temat zachowała się jedynie w lakonicznym regeście.

⁶¹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Kolberg, nr 95 (= *Geschichte des Geschlechts von Versen und von Fersen*, Zweiter Band: *Urkundenbuch mit mehreren Kunst- und anderen Beilagen, sowie einem Anhang enthaltend Porträts, Abbildungen von Herrenhäusern, Denkmälern, Sarkophagen, Stammtafeln, Faksimiles von Briefen, Wappen, Siegeln, Autographen, Wachssiegeln, Medaillen, Urkunde usw. Als Manuskript gedruckt*, hrsg. von F. von Versen, Stettin 1909, nr 20). Świadcami czynności prawnej dokonanej 1 czerwca 1415 r. w Kołobrzegu byli rycerze z terenu dominium biskupiego i władze Kołobrzegu, w tym jego burmistrz Vincenz Holk starszy. Funkcję tę sprawował on w latach 1393–1421 – R. Gaziński, *Urzędnicy...*, s. 599.

⁶² Na ten temat zob. R. Simiński, *Konflikt...*, s. 213 i przyp. 631–632.

⁶³ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Kloster Köslin, nr 117; H. Hoogeweg, *Köslin – Cisterzienser-Nonnenkloster...*, s. 397–398 (cytat źródłowy ze s. 397, przyp. 4).

roku był ponownie w jego rękach. Zygfryd von Bock (1424–1446) w zamian za obietnicę poręczenia pożyczki w wysokości 200 grzywien ze strony władz miasta Koszalina, a zaciągniętej od klasztoru kartuzów w poddarłowskim konwencie Marienkrone, zastawił koszalinianom zamek w Nosowie wraz z zamkami w Karlinie i Bobrowie oraz z przynależącymi do nich dobrami i młynami, w tym młynem w Kołobrzegu⁶⁴.

Powrót rodu Kameke do Nosowa nastąpił zapewne już w 1427 roku, albowiem 2 listopada 1427 roku Klaus Kameke z Nosowa sprzedał wikariuszowi kołobrzeskemu Heinrichowi Brekehorstowi za 200 grzywien 16 grzywien czynszu ze wsi Wierzchomino⁶⁵. 1 września 1428 roku znalazł się on także wśród przedstawicieli rodu Kameke, którym biskup Zygfryd von Bock potwierdził lenna⁶⁶. 17 stycznia 1438 roku biskup Zygfryd von Bock przekazał Klausowi Kamekemu ze Strzepowa we władanie zamek wraz z dwoma wsiami – Nosowem i Ząbkami, oraz z młynem „jako swojemu wójtowi” („alze sy neme vogede”) na zasadzie tzw. *Schlossglaube* („in guden loven, alze slotloven recht”)⁶⁷. Dokument wymieniał liczne zobowiązania, które wziął na siebie Kameke. Nowy wójt nosowski deklarował zamieszkanie w zamku i zachowanie go w dobrym stanie, jak również wykonanie na własny koszt wszelkich prac budowlanych. Urzędnik ordynariusza nie powinien rozpoczynać żadnego konfliktu zbrojnego bez wiedzy biskupa. Został ponadto zobligowany do zagwarantowania swobodnego wstępu na zamek biskupowi i kanonikom kamieńskim oraz przedstawicielom miast władztwa biskupiego – Kołobrzegu i Koszalina. W zamian musiał corocznie przekazywać biskupowi kamieńskiemu w wyraz podległości lennej 90 grzywien renty z Biesiekierza (wraz z tzw. kurą podymną), Kraśnika Koszalińskiego i z karczmy „na grobli”, 50 grzywien z Ząbek, a ponadto „dwie części, które wcześniej miał kuzyn Kartze”. Ostatni fragment pisma dotyczący zobowiązań wójta na rzecz skarbu biskupiego nie jest niestety

⁶⁴ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Köslin, nr 67.

⁶⁵ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Kolberg, nr 136; Rep. 40 VII, nr 121.

⁶⁶ AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126–1127: *Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin*, Bd. 1: 1140–1480, nr 513.

⁶⁷ Termin ten oznaczał „powierzenie komuś władzy nad zamkiem z obowiązkiem jego obrony wraz z okolicą, połączone z wójtostwem, uprawnieniami sądowniczymi i dochodami” (<https://drw.hadw-bw.de/drw-cgi/zeige?index=lemmata&term=schlossglaube> [dostęp: 01.10.2024]); W. von Brünneck, *Der Schlossglaube*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung” 1907, 28, s. 1–60. Na temat wójta i wójtostwa w średniowieczu zob. H.J. Schmidt, *Vogt, Vogtei*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 8: *Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl*, hrsg. R.-H. Bautier, Lexma Verlag, München 1997, ssp. 1813–1814. Szczegółowe badania dotyczące wójtostwa na terenie Nowej Marchii i Pomorza Zachodniego w średniowieczu prowadził J. Walachowicz, *Landwójtostwo na Pomorzu Zachodnim. Kształtowanie się zarządu terytorialnego w dobie pokasztańskiej*, Poznań 1969; Tenże, *Starostwo w zarządzie terytorialnym Marchiae Transoderanae do początków XV w.*, CP-H 1982, 34, 2, s. 17–72.

rozumiały bez znajomości niezachowanego dokumentu, do którego zapisów się odnosił⁶⁸.

Kameke obsadzali zamek nosowski przynajmniej do 1477 roku. 21 października 1440 roku jego załogę stanowili m.in. Kartze i Klaus Kameke („de Nassow in hebben”). W Świdwinie rozstrzygnięto wówczas spór między biskupem kamińskim Zygfrydem von Bockiem a krzyżackim wójtem Nowej Marchii. Urzędnik zakonny zarzucał biskupowi, że ten pozwala rycerskim rozbójnikom z rodu Lekow ukrywać się na swoim zamku w Nosowie („up des heren bisschopes slot Nassow”)⁶⁹. 6 grudnia 1441 roku biskup kamiński Zygfryd von Bock potwierdził, że jego wójt na zamku nosowskim Kartze Kameke („unnße vagheth van Nassow”) odsprzedał połowę dóbr w okolicy Jeziora Bobięcińskiego wójtowi bobrowskiemu Paulowi Rahmelowi i jego siostrzeńcowi Heinrichowi Rahmelowi⁷⁰. 20 stycznia 1449 roku świadkiem dokumentu biskupa kamińskiego Henninga Iwena (1446–1468) był z kolei Klaus Kameke⁷¹. Jeszcze 25 listopada 1477 roku w źródłach został odnotowany Peter Kameke z Nosowa („tho Nassow”)⁷². Był to najprawdopodobniej ostatni z przedstawicieli rodu, którzy rezydowali na zamku w Nosowie. Według wykazu dochodów z dóbr stołowych ordynariusza kamińskiego z 1496 roku zamek wraz z przyległościami został zastawiony Ventze von Münchowowi. Autor owego rejestru przyznaje się do swojej niewiedzy odnośnie do kwoty zastawu, dodaje jednak, że wymieniony rycerz wpłacił do kasy biskupiej 2200 grzywien⁷³. Wiadomość ta dobrze koresponduje ze źródłami dokumentowymi. Od 28 maja 1486 roku najpierw w otoczeniu biskupa kamińskiego Benedykta z Waldsteinu (1485–1498), a potem jego następcy, Marcina Karitha (1498–1521), został

⁶⁸ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 351; Rep. 40 I 8/1, k. 97–98v. Tzw. kura podymna (*census pullorum*) jako jedno ze świadczeń związanych z posiadaniem zamku w Nosowie została zapisana już w dokumencie z 5 maja 1364 r. – Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 169; Rep. 40 I 8/1, k. 96v–97r. Na temat tzw. *ius aperturæ* zamków i punktów umocnionych w średniowieczu zob. K.-F. Krieger, *Öffnungsrecht*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6: *Lukasbilder bis Plantagenêt*, hrsg. R.-H. Bautier, Artemis & Winkler Verlag, München 1993, szp. 1371–1372; F. Heidemann, *Die Luxemburger in der Mark Brandenburg unter Kaiser Karl IV. und Sigismund von Luxemburg (1373–1415)*, Fahlbusch Verlag, Warendorf 2014, s. 109–111; F. Zangel, *Castrum...*, s. 171–177.

⁶⁹ *Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke. Im Auftrage des Familie-Vorstandes*, hrsg. G. Sello, II. Band: *Bis zum Ausgange des 15. Jahrhunderts*, Berlin 1903, nr 110.

⁷⁰ AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126–1127: *Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin*, Bd. 1: 1140–1480, Bd. 2: 1481–1790, nr 576; Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 I 7a, k. 120.

⁷¹ *Beilagen zur Geschichte Kolbergs...*, nr 32, s. 40–42. W dokumencie nie odnotowano miejsca zamieszkania Kamekego, natomiast wzmiankowano zamek w Nosowie.

⁷² Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Kolberg, nr 157.

⁷³ W. Fenrych, H. Lesiński, *Rejestr dochodów stołowych biskupa kamińskiego z 1496 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1962, 8, s. 251.

poświadczony Ventze von Münchow *de Nassowe*. Jego publiczna aktywność zakończyła się po 24 września 1526 roku, kiedy został wymieniony jako świadek dokumentu biskupa kamieńskiego Erazma von Manteuffla⁷⁴. 8 lutego 1501 roku w dokumencie biskupa Martina Karitha wzmiankowano go jako „naszego wójta w Karlinie” („unze vaghet to Corlin”)⁷⁵.

Zachowane źródła dotyczące nosowskiego zamku wyliczały także wsie stanowiące jego zaplecze gospodarcze. Obiekt ten pełnił funkcję centrum dla ludności zamieszkującej miejscowości w jego bliskim sąsiedztwie. Dostarczano do niego i przechowywano tam świadczenia w pieniądzu oraz naturaliach, jak zboże czy zwierzęta (np. tzw. kury podymne). Poza kolejnymi wójtami i dowódcami załóg nosowskiego zamku w źródłach nie zachowały się żadne informacje na temat rezydującego w nim personelu niższego szczebla. Biorąc pod uwagę zasygnalizowaną funkcję interesującego nas obiektu, należy przypuszczać, że jego obsadę tworzyli również ludzie obarczeni obowiązkiem zbierania i rejestracji świadczeń (pisarz) oraz pracami magazynowymi. Ludność ze wsi zamkowych musiała wypełniać na rzecz obiektu i jego załogi wszelkiego rodzaju powinności, jak prace budowlane czy dostarczanie żywności i podwód⁷⁶. Według dokumentu z 5 maja 1364 roku do zamku należały wsie: Nosowo, *Scheterowe*, Biesiekierz, Kraśnik Koszaliński i *Nienvelde*, wraz ze znajdującymi się w nich młynami⁷⁷. 23 lipca 1373 roku zamkowe zaplecze gospodarcze

⁷⁴ Główną siedzibą rodu von Münchow było Bukowo w okolicy rzeczki Chotla w ziemi bobolińskiej – J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch...*, Bd. 1, s. 24–26. Na temat Ventze von Münchowa zob. AP Szczecin, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1132: Regesten zu den Urkunden des Cisterzienser Nonnen-Klosters in Köslin, nr 256; Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 573, 643, 757; Rep. 1 Kloster Köslin, nr 230, 237, 239, 245, 255, 257a, 259a; Rep. 38 bU Kolberg, nr 171, 176a, 197, 198, 199a, 265, 398; Rep. 38 bU Köslin, nr 158, 164, 178, 179, 194, 195, 197, 200, 201; *Beilagen zur Geschichte Kolbergs...*, nr 40, s. 58–60.

⁷⁵ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Köslin, nr 167. Na 21 grudnia 1513 r. datowany jest dokument biskupa Martina Karitha dotyczący pełnienia przez Ventze von Münchowa z Nosowa funkcji wójta na zamku biskupim w Karlinie (Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 835). 27 października 1516 r. Ventze von Münchow jako wójt karliński był arbitrem w sporze między miastem Koszalin a Rahmelami o las w okolicy Jezior Kamiennego i Bobięcińskiego (Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Köslin, nr 192). 16 stycznia 1520 r. Marcin Karith nadał mu prawo do czerpania dochodu w wysokości 21 szefli z przemiału zboża z młyna w Mierzynie (Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 866).

⁷⁶ Szerzej na ten temat pisał ostatnio F. Zangel, *Castrum...*, s. 194–208.

⁷⁷ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 169; Rep. 40 I 8/1, k. 96v–97r. Na wymienionym 16 września 1295 r. polu *Scheterow* została lokowana wieś na prawie niemieckim, którą odnotowano w dokumencie lokacyjnym miasta Białogard, wydanym 2 sierpnia 1299 r. przez księcia Bogusława IV. Granice białogardzkiego patrymonium miejskiego miały według zamieszczonego tam opisu rozciągać się od południa w kierunku na północny wschód, a następnie na południowy zachód na terytorium na prawym brzegu rzeki Parsęty, a dalej między tą rzeką a granicami wsi Rościno, Lulewice, *Scheterowe* (*ad terminos ville Schetterowe*), Pomianowo, Dargikowo, Klępino Białogardzkie i Żytelkowo – *Pommersches*

stanowiły wsie: Biesiekierz, Kraśnik Koszaliński, *Nigenvelt*, Nosowo i *Scheterow*⁷⁸. W aktach procesu budzińskiego z 1414 roku razem z nosowskim zamkiem zostały wymienione wsie: Biesiekierz, Wierzchomino, Wierzchominko, Kraśnik Koszaliński, Nosowo i Ząbki. 2 listopada 1427 roku wśród dóbr potwierdzonych rodowi Kameke przez biskupa Zygfrйда von Bocka znalazły się m.in. znane już z wcześniejszych źródeł wsie: Wierzchomino, Kraśnik Koszaliński i Dobra⁷⁹. 17 stycznia 1438 roku Klaus Kameke otrzymał zarząd nad zamkiem wraz z młynem oraz wsiami Nosowo i Ząbki. Dysponował też na rzecz swojego pana dochodami z Biesiekierza, Kraśnika Koszalińskiego i *Ny-envelde* oraz czynszem z karczmy „na grobli” (*upme damme*)⁸⁰.

Wykaz dóbr stołowych biskupów kamieńskich z 1496 roku zawiera informacje o trzech wsiach, które znajdowały się na zapleczu zamku w Nosowie, w tym: Wierzchominie, Kraśniku Koszalińskim i Biesiekierzu. Mieszkańcy pierwszej z nich mieli uiszczać kwotę 8 solidów stralsundzkich na zamku karlińskim, druga z kolei była obciążona kwotą 7 solidów stralsundzkich z analogicznego tytułu. Biesiekierz miał natomiast do zapłacenia 21 solidów stralsundzkich. Ponadto, Wierzchomin płacił kwotę 8 grzywien i 5 solidów stralsundzkich na utrzymanie biskupa kamieńskiego i dwukrotnie w roku świadczył dwoma wozami służbę na rzecz zamku w Karlinie⁸¹. Pomimo zmiany obsady wójtostwa zamku nosowskiego pod koniec XV wieku przynajmniej dwie związane z nim do tej pory wsie pozostawały w rękach rodu Kameke. 9 marca 1506 roku Carsten Kameke był właścicielem Wierzchomina, natomiast Peter Kameke – Biesiekierza⁸². Sprawa podstaw majątkowych rodu Kameke w tym okresie wymaga dalszych badań.

Zamek w Nosowie odgrywał ważną rolę, kontrolując południową granicę dominium biskupiego z władztwem książęcym w ziemi białogardzkiej

Urkundenbuch..., Bd. 3, nr 1902; B. Popielas-Szultka, *Rozwój przedlokacyjnego Białogardu i jego zaplecza osadniczego*, „Rocznik Koszaliński” 1981, 17, s. 83; Taż, *Początki lokacyjnego Białogardu*, w: *Białogard przez wieki*, red. A. Wirski, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej „Miscellanea”, Koszalin 2000, s. 25–33; J. Spors, *Początki miasta lokacyjnego w Białogardzie*, *Zap. Hist.* 1987, 52, 1, s. 7–25. Wieś *Scheterowe* zaginęła w późniejszym okresie, a jedynym śladem jej istnienia są nomenklatury topograficzne odnotowane na tzw. Preußisches Urmeßtischblatt na lewym brzegu rzeki Radew i na południowy zachód od Nosowa – *Die Schetrow Wiese* i *Die Schetrow Fichten* (Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, Preußische Urmeßtischblätter, nr 606).

⁷⁸ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 216; Rep. 40 I 8/1, k. 162v–163r.

⁷⁹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 I 7a. Wieś Biesiekierz należała od 1276 r. do kolegiaty kołobrzeskiej. Znajdował się tam kościół parafialny wzmiankowany w 1351 r. – H. Hoo-geweg, *Kolberg – Kollegiatstift*, in: Tenże, *Die Stifter...*, s. 351. Kościół parafialny, do którego od 1276 r. prawo patronatu miały cysterki koszalińskie, znajdował się również we wsi Kraśnik Koszaliński – Tenże, *Köslin – Cisterzienser-Nonnenkloster...*, s. 393, 420, 425.

⁸⁰ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 351; Rep. 40 I 8/1, k. 97–98v.

⁸¹ W. Fenrych, H. Lesiński, *Rejestr...*, s. 239, 240, 241, 243, 245.

⁸² Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU Köslin, nr 176.

oraz nadzorując spław drewna na rzece Radew, co było kluczowe z punktu widzenia gospodarczego. Szczególne znaczenie miało to dla Kołobrzegu ze względu na tamtejsze saliny, ale nie należy lekceważyć wartości dochodów trafiających do skarbcza biskupów kamieńskich z tytułu opłat tranzytowych⁸³. Jednym z zapisów, który pojawiał się w dokumentach odnoszących się do zamku nosowskiego, były regulacje poruszające kwestię spławu drewna rzekami Radew i Parsęta oraz prób zapewnienia pełnej swobody osobom trudniącym się tą działalnością⁸⁴. Najstarsze świadectwa źródłowe na temat obu rzek jako arterii wodnych, którymi spławiano drewno, można odnaleźć już w dokumencie biskupa pomorskiego Adalberta (1140–1160/1162) z 8 czerwca 1159 roku, w którym potwierdził on gospodarcze podstawy funkcjonowania klasztoru norbertanów w uznamskim Grobe. Zakonnikom miało przysługiwać prawo do cła z przeprawy przez rzekę Radew i połowa czynszu ze spławu drewna na rzece Parsęcie⁸⁵. Kolejny raz sprawa ta została poruszona w przywileju lokacyjnym miasta Kołobrzeg z 23 maja 1255 roku, wystawionym przez biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichena (1251–1288/1289) i księcia dyمیńskiego Wacława III. Według jego postanowień wszystkie jazy na rzekach Radew i Parsęta miały zostać usunięte, o ile byłyby one niekorzystne dla mieszczan kołobrzeskich⁸⁶. Około 17 kwietnia 1340 roku biskup kamieński Fryderyk von Eickstedt lokował miasto Bobolice na prawie lubeckim i określił podstawy gospodarcze jego funkcjonowania. Dwaj zasadzcy, Paul Bartzevytze i Gerd Goltbeke, otrzymali prawo do spławiania drewna rzeczką Chocielą, lewym

⁸³ Na temat spławu drewna na średniowiecznym i nowożytnym Pomorzu Zachodnim zob. G. Möller, *Küstennähe Flößerei in Vorpommern vom 13. bis zum 18. Jahrhundert*, in: *Historische Gewässernutzung im norddeutschen Gebiet: archäologische und geographische Perspektiven*, hrsg. von F. Biermann, K.-U. Heußner, Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn 2016 (Studien zur Archäologie Europas, 28), s. 191–202; G. Möller, *Historische Flößerei im spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Vorpommern*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte“ 2022, 60, 1, s. 4–9. Zob. również S. Górczyński, *Wyręby lasów i spław drewna Wisłą w Polsce w XV i XVI wieku*, „Sylwan” 1956, 100, 1, s. 36–45; A. Pytasz-Kołodziejczyk, *The Evolution of the Laws Regulating Access to Forests and Aquatic Resources the Grand Duchy of Lithuania until the mid-16th Century*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2020, 11, 1, s. 13–22.

⁸⁴ Na temat rozmieszczenia lasów na terenie Pomorza Zachodniego zob. K. Ślaski, *Lasy jako czynnik zmienności krajobrazu nadmorskiego*, „Jantar” 1949, 7, s. 74–78; Tenże, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, „Przegląd Zachodni” 1954, 5–6, s. 207–263 (wraz z mapą).

⁸⁵ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1: (786–1253), hrsg. von K. Conrad, 2. Auflage, Wien 1970, nr 48; H. Hoogeweg, *Pudagla – Prämonstratenserkloster*, in: Tenże, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925, s. 264; K. Ślaski, *Leśnictwo i drzewnictwo w dawnej Polsce do XVI wieku*, „Sylwan” 1967, 6–7, s. 15–22.

⁸⁶ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 2: (1254–1286), hrsg. von R. Prümers, Stettin 1881, nr 606; K. Guzikowski, *W sprawie dokumentu lokacyjnego Kołobrzegu*, w: *Civitas Cholbergensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Wydawnictwo La Petit Café, Kołobrzeg 2005, s. 41–44.

dopływem rzeki Radew. Ordynariusz kamiński zabronił budowania na niej jakichkolwiek jazów, aby można było spławiać drewno do Karlina⁸⁷. Według porozumienia rodu Kameke z klasztorem cysterskim w Pelplinie z 2 stycznia 1357 roku, zapośredniczonego przez biskupa kamińskiego Jana, na odcinku, który rozpoczynał się od jeziora Żydowo, gdzie wpływała rzeka Radew, a kończył się w Chocieminie, połowa nurtu rzeki Radew, która przylegała do granic posiadłości cysterskich, miała należeć do klasztoru. Przedstawiciele rodu Kameke uzyskali analogiczne uprawnienie na odcinku wspomnianej rzeki przylegającym do ich dóbr rodowych. W dokumencie wyraźnie zaznaczono, że rzeka Radew miała być wolna dla spławu drewna⁸⁸.

Interesujące regulacje znalazły się także w piśmie z 23 lipca 1373 roku, poświadczającym zakup zamku w Nosowie przez biskupa kamińskiego Filipa von Rehberga od Henninga Krankspara, w układzie zawartym przez księcia Warcisława VII z biskupem kamińskim Filipem von Rehbergiem z 10 lipca 1381 roku i w porozumieniu książąt słupskich Warcisława VII i Barnima V z kapitułą kamińską z 7 grudnia 1387 roku. W pierwszym z nich biskup Filip von Rehberg zobowiązał się do usunięcia wszelkich jazów na rzekach Parsęta i Radew. Obiecał również, że nie wybuduje żadnego nowego tego typu obiektu na wymienionych wodach⁸⁹. 10 lipca 1381 roku w Białogardzie „z powodu spławu drewna, czy to na Parsęcie lub Radwi, lub na innych wodach, którymi można spławiać drewno, czy to w księstwie, czy w biskupstwie” („umb den Vlote des holtes, yd sy in de Persante edder in de Raduge, edder in de andern beken, dar man holt vleten mach, yd sy in deme hertichdome edder in dem bischopdome”), zostało zawarte porozumienie między księciem słupskim Warcisławem VII a biskupem kamińskim Filipem von Rehbergiem. Główną intencją obu układających się stron było zapewnienie prawa do swobodnego spławu drewna na wymienionych powyżej wodach, a wszelkie próby jego zakłócenia miały być konsekwentnie ścigane przez wójtów każdej ze stron jako złamanie pokoju. W przypadkach, kiedy doszło do jakichkolwiek incydentów na tym tle, poszkodowani poddani książęcy mieli szukać sprawiedliwości na zamku w Białogardzie, zaś biskupi – na zamku w Karlinie. Sprawca miał w ciągu 14 dni obowiązek zadośćuczynić poszkodowanemu kwotą 100 grzywien. Jeśli strona była niezadowolona z rozstrzygnięcia, miano powołać arbitra, który

⁸⁷ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 10, 1..., nr 5843–5844; *Die Städte der Provinz Pommern: Abriss ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, bearb. von G. Kratz, Einleitung und Vorwort von R. Klempin, Berlin 1865, s. 43–48; M. Wehrmann, *Die Gründung der Stadt Bublitz...*, s. 86–90.

⁸⁸ *Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis...*, s. 50.

⁸⁹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 216 (= *Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis...*, nr 96, s. 58); Rep. 40 I 8/1, k. 162v–163r.

był zobowiązany do wydania ostatecznego wyroku w sprawie⁹⁰. W ostatnim z dokumentów obydwaj Gryfici ponownie zobowiązywali się do zapewnienia wolności spławu drewna na Parsęcie i Radwi oraz wodach, które uchodzą do obu wspomnianych rzek na terenie władztwa biskupiego. Wszystkie jazy na wymienionych wodach miały być zlikwidowane. Zakazano również ich ponownego wznoszenia⁹¹. Zapisy dotyczące spławu drewna znalazły się także w dokumencie Klause Kamekego ze Strzepowa z 17 stycznia 1438 roku. Zobowiązał się on nie nakładać żadnych opłat na drewno spławiane rzeką Radew, z wyjątkiem 5 szylingów przez cały tydzień oprócz środy, „jeśli jaz jest otwarty w ciągu dnia”⁹². Wiadomości na ten temat przynosi też rejestr dóbr stołowych biskupstwa kamieńskiego z 1496 roku. Rycerstwo, które trudniło się spławem drewna na rzece Radew przeznaczonego dla Kołobrzegu, miało uiszczać biskupowi kamieńskiemu w Karlinie myto (*thelonium*) w wysokości jednego witeny (*unum album*) od każdej jednostki tego towaru („ab unoquoque grenitio sive strue lignorum”), zaś od każdej setki („a quolibet centenario”), „unum granitium sive struem lignorum, vulgariter – eynen Grentcz”⁹³.

⁹⁰ Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 III, nr 215, k. 288r–288v. Nie udało się odnaleźć oryginalnego dokumentu porozumienia z 10 lipca 1381 r. Kwerenda przeprowadzona w zasobie Landesarchiv Greifswald przyniosła w tym względzie rezultat negatywny. Widymat dokumentu znajdował się pierwotnie w archiwum rady miejskiej Kołobrzegu, o czym świadczy nota wpisana na odpisie dyplomu: „ex copia vidimata in archivo senatus”. W artykule wykorzystano wersję pisma sporządzoną przez żyjącego w Kołobrzegu w XVIII w. duchownego i rektora tamtejszej szkoły, a zarazem badacza przeszłości miasta, Johanna Friedricha Wilhelma Wachsego. Na jego temat zob. G. von Bülow, *Wachse, Johann Friedrich Wilhelm* (?), in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 40: (*Vinstingen–Walram*), Leipzig 1896, s. 420–421, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz84162.html?language=en#adbcontent> [dostęp: 15.05.2025].

⁹¹ *Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis...*, s. 66.

⁹² Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 351; Rep. 40 I 8/1, k. 97–98v.

⁹³ W. Fenrych, H. Lesiński, *Rejestr...*, s. 247. 1 witten (*albus*) równał się w XIV–XVI w. 24 fenigom – *Regestenbuch der Urkundensammlung der Stadt Stettin 1243–1856*, auf Grund des Manuskriptes von Karl Otto Grotefend zum Druck vorbereitet von Dr. Bogdan Frankiewicz und Mag. Jerzy Grzelak, Erster Teil: *Regesten*, Oficyna Wydawnicza „Dokument”, Szczecin 1996, s. 377. Zob. też: E. Wiedemann, *Pommersche Münzen, Maße und Gewichte in alter Zeit*, „Blätter für Kirchengeschichte” 1932, 9, s. 30. Terminy dotyczące jednostek drewna spławnego przytoczone w wykorzystanym źródle nie zostały jak dotąd odnotowane i wyjaśnione w historiografii zachodniopomorskiej. Według Elektronicznego Słownika Łaciny Średniowiecznej *strues lignorum (roborum) colligatorum* to tzw. „tratwa” (https://lexicon.scriptores.pl/pl/lemma/COLLIGO-1#I_sense_1 [dostęp: 01.09.2024]), czyli „dwa pasy połączone obok siebie w ten sposób, że taflę każdego z tych pasów wiązano parami”. Była to największa jednostka obrachunkowa drewna spławnego, która liczyła 120 pni (J. Wyrozumski, *Jednostki obrachunkowe drzewa spławnego w dawnej Polsce*, w: Tenże, *Skarbiec wiedzy. Studia społeczne i gospodarcze*, wybór i oprac. A. Marzec, M. Starzyński, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2022, s. 330–343 – tu: s. 331, 338 [pierwodruk: *Jednostki obrachunkowe drzewa spławnego w dawnej Polsce*, KHKM 1959, 7, 2, s. 269–279]). Według Jerzego Wyrozumskiego w Polsce przedrozbiorowej funkcjonowały dwa rodzaje jednostek obrachunkowych drzewa spławnego

Do pierwszej dekady XVI wieku nie słychać o jakichkolwiek konfliktach dotyczących pozyskiwania drewna w lasach na obu brzegach rzeki Radew. Dopiero 11 kwietnia 1502 roku książę Bogusław X poinformował biskupa kamieńskiego Martina Karitha o wyznaczeniu daty zjazdu w Karlinie na 26 kwietnia, gdzie miano przeprowadzić inspekcję granicy między biskupim Karlinem a ksiązęcym Białogardem w okolicy wsi Ząbki⁹⁴. Wiadomości o tym, że nieporozumień nie udało się wówczas zakończyć, przynoszą dalsze wzmianki pojawiające się w kolejnych latach. Inicjatywa zażegnania sporu wychodziła za każdym razem od księcia Bogusława X. Z jego kolejnego listu datowanego na 15 maja 1507 roku wynika, że zjazd w tej sprawie z udziałem ordynariusza kamieńskiego miał się odbyć 26 maja tego roku w Szczecinie⁹⁵. Jednak dopiero negocjacje w kolejnych latach zaowocowały zakończeniem konfliktu. 3 lipca 1508 roku biskup Martin Karith wraz z przedstawicielami kapituły kamieńskiej, rycerstwa i miast władztwa biskupiego został zaproszony przez Gryfitę do Białogardu na zjazd dotyczący negocjacji w tej sprawie⁹⁶. W wyniku obustronnych ustaleń oddano spór pod osąd rozjemców. Zakończył go układ za pośrednictwem („gutlick entrichtet vordragen und entscheiden hebben”) przez książęcego dostojnika Wenera von der Schulenburga i kanonika kolegiaty Mariackiej w Szczecinie Johanna Otto w dniu 7 marca 1509 roku w Szczecinie. Według sentencji wydanego wówczas wyroku książę Bogusław X zagwarantował sobie prawo do wyrębu drewna na konfliktogennym terenie między datą wydania rozstrzygnięcia, tj. 7 marca 1509 roku, a dniem św. Marcina (11 listopada) tego roku. Z kolei biskup wraz z kapitułą oraz mieszcianie białogardzcy mieli dzielić się wyrębem po połowie „po wieczne czasy” („to ewygen Tyden”)⁹⁷. Niestety, nie zachował się protokół z negocjacji ani z objazdu granicy na spornym terytorium.

Zamek w Nosowie należy bez wątpienia do najmniej znanych założeń obronnych na terenie władztwa biskupów kamieńskich. Najważniejszym celem niniejszego studium była rekonstrukcja jego dziejów i znaczenia od schyłku XIII wieku aż do lat 20. XVI stulecia, w okresie pontyfikatu ostatniego katolickiego biskupa kamieńskiego Erazma von Manteuffla. Początkowo znajdujący się tam dwór wzmiankowany był w sąsiedztwie dóbr przedstawicieli znanych pomorskich rodzin – Bulgrin i Bork. Przed 1364 rokiem pozyskali go

znane w języku łacińskim jako *strues lignorum*, mniejsza i większa. W pierwszym przypadku równała się ona „10–20 pniom spojonym ciasno obok siebie przy pomocy dwu poprzecznych drągów”. Z kolei większa *strues lignorum* to 80 pni, zob. tamże, s. 331–335.

⁹⁴ Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 719.

⁹⁵ Tamże, nr 783.

⁹⁶ Tamże, nr 787.

⁹⁷ Tamże, nr 806 (= *Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis...*, s. 244–245); Rep. 40 I, nr 68, k. 150–151; AP Szczecin, Spuścizna Martina Wehrmanna, sygn. 55, k. 498–499.

Holkowie, rodzina kołobrzeskich patrycjusz. W dramatycznych okolicznościach został on następnie przekazany biskupowi kamieńskiemu Janowi, by pozostać pod kontrolą ordynariuszy zachodniopomorskich aż do końca średniowiecza. Obiekt nie miał w tym okresie charakteru rezydencjonalnego. Biskupi najchętniej przebywali najpierw w Golczewie, a potem w Karlinie. Na zamku nosowskim rezydował wójt jako przedstawiciel władzy terytorialnej. Od lat 60.–70. XIV wieku do lat 20. XVI wieku zamkową załogą dowodzili przedstawiciele czołowych rycerskich rodów władztwa ordynariuszy kamieńskich: Krankspar, Podewils, Kameke, Versen i Münchow. Pograniczne położenie wobec księżęcej ziemi białogardzkiej określiło funkcję tego obiektu obronnego. Nie mniejsze znaczenie miało dla nosowskich wójtów również dopilnowanie swobody spławu drewna na rzece Radew. Dochody z opłat celnych trafiały do skarbcza biskupiego. Drewno miało zaś niebagatelne znaczenie w ekonomii rycerstwa i gospodarki największego miasta dominium biskupiego – Kołobrzegu (saliny i handel).

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Państwowe w Szczecinie: Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126–1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480, Bd. 2: 1481–1790; Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1131: Regesten zu den Urkunden des Domstifts Kolberg; Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1132: Regesten zu den Urkunden des Cisterzienser Nonnen-Klosters in Köslin; Spuścizna Martina Wehrmanna, sygn. 55; Zbiór Loepera, nr 1.
- Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung: Findbuch 66; Ordensbriefarchiv, nr 1436; Ordensfoliant, nr 2a, 8.
- Landesarchiv Greifswald: Rep. 1 Bistum Kammin, nr 106, 115, 137, 138, 169, 216, 234, 238, 276, 287, 351, 406, 573, 643, 719, 757, 783, 787, 806, 835, 866; Rep. 1 Domstift Kolberg, nr 32; Rep. 1 Kloster Köslin, nr 69, 77, 86, 117, 230, 237, 239, 245, 255, 257a, 259a; Rep. 2 Ducalia, nr 224; Rep. 38 bU Kolberg, nr 43, 46, 95, 136, 157, 171, 176a, 197, 198, 199a, 265, 398; Rep. 38 bU Köslin, nr 34, 67, 158, 164, 167, 176, 178, 179, 192, 194, 195, 197, 200, 201; Rep. 40 I 7a; Rep. 40 I 8/1; Rep. 40 I, nr 68; Rep. 40 III, nr 215; Rep. 40 VII, nr 121.
- Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, Preußische Urmeßtischblätter, nr 606.

Źródła drukowane

- Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammlete Nachrichten von Verschiedenen zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken [...]*, hrsg. von Ch. Schöttgen, Das Dritte Stück, Stargard–Stettin 1721.
- Das älteste Kolberger Stadtbuch von 1277 bis 1373*, bearb. von E. Sandow, „Baltische Studien NF“ 1940, 42, 57, s. 90–137.
- Fenrych W., Lesiński H., *Rejestr dochodów stołowych biskupa kamińskiego z 1496 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1962, 8, s. 227–254.
- Geschichte des Geschlechts von Kleist von Gustav Kratz*, I. Theil: *Urkundenbuch*, Berlin 1862.
- Geschichte des Geschlechts von Versen und von Fersen*, Zweiter Band: *Urkundenbuch mit mehreren Kunst- und anderen Beilagen, sowie einem Anhang enthaltend Porträts, Abbildungen von Herrenhäusern, Denkmälern, Sarkophagen, Stammtafeln, Faksimiles von Briefen, Wappen, Siegeln, Autographen, Wachssiegeln, Medaillen, Urkunde usw. Als Manuskript gedruckt*, hrsg. von F. von Versen, Stettin 1909.
- Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke. Im Auftrage des Familie-Vorstandes*, hrsg. G. Sello, I. Band: *Bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts*, Berlin 1901.
- Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke. Im Auftrage des Familie-Vorstandes*, hrsg. G. Sello, II. Band: *Bis zum Ausgange des 15. Jahrhunderts*, Berlin 1903.
- Der Kolberger Kodex des Lübischen Rechts von 1297. Das Kolberger Rechtsbuch. Faksimiledruck der verschollenen Handschrift mit hochdeutscher Übersetzung und Glossar*, hrsg. von P. Jancke, übersetzt von Th. Rudert, Ch. Fischer, Peter Jancke Verlag, Hamburg 2005 (Beiträge zur Geschichte der Stadt Kolberg und des Kreises Kolberg-Körlin, Bd. 32).
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań–Warszawa 1892.
- Pomerania Diplomatica ab anno 1216 cum aliquot sigillis*, in: *Diplomataria et Scriptores Historiae Germanicae Medii Aevi cum Sigillis Aeri Incisis Opera et Studio*, Teil 3, ed. G.Ch. Kreysig, Ch. Schöttgen, Altenburg 1760, s. 1–391.
- Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1: (786–1253), hrsg. von K. Conrad, Wien 1970; Bd. 2: (1254–1286), hrsg. von R. Prümers, Stettin 1881; Bd. 3: (1287–1300), hrsg. von R. Prümers, Stettin 1888–1891; Bd. 4: (1301–1310), hrsg. von G. Winter, Stettin 1903; Bd. 5: (1311–1320), hrsg. von O. Heinemann, Stettin 1905; Bd. 6: (1321–1325), Stettin 1907; Bd. 7: (1326–1330), Stettin 1934–1940; Bd. 8: (1331–1335), Köln 1961; Bd. 9: (Register zu Band VII und VIII), Köln 1962; Bd. 10: (1336–1340), hrsg. von K. Conrad, Köln 1984; Bd. 11: (1341–1345), hrsg. von K. Conrad, Köln u.a. 1990.
- Regestenbuch der Urkundensammlung der Stadt Stettin 1243–1856*, auf Grund des Manuskriptes von Karl Otto Grotefend zum Druck vorbereitet von Dr. Bogdan Frankiewicz und Mag. Jerzy Grzelak, Erster Teil: *Regesten*, Oficyna Wydawnicza „Dokument”, Szczecin 1996.
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, Bd. 1, hrsg. von E. Weise, Königsberg 1939.
- Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis*, in: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X. im Auftrage des Directoriums der Staats-Archive*, hrsg. von R. Klempin, Provinzial-Archivar von Pommern, mit einem Facsimile der Handschrift des Herzogs Bogislaw X., Berlin 1859, s. 303–472.
- Das zweite Kolberger Stadtbuch 1373–1436*, hrsg. von D.W. Poeck, Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2021.

Opracowania

- Ahrens K.-H., *Die verfassungsrechtliche Stellung und politische Bedeutung der märkischen Bistümer im späten Mittelalter*, in: *Mitteldeutsche Bistümer im Spätmittelalter*, hrsg. von R. Schmidt, Lüneburg 1988, s. 19–52.
- Andermann K., *Das schwierige Verhältnis zur Kathedralstadt. Ausweichresidenzen südwestdeutscher Bischöfe im späten Mittelalter*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 113–134.
- Auge O., *Spätmittelalterliche Kleinburgen in Schleswig-Holstein: Geschichtswissenschaftliche Forschungsbilanz und Forschungsperspektiven*, in: *Vergessenes Burgenland Schleswig-Holstein. Die Burgenlandschaft zwischen Elbe und Königsau im Hoch- und Spätmittelalter*, hrsg. von O. Auge, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2015, s. 17–50.
- Bagmihl J.T., *Pommersches Wappenbuch gezeichnet und mit Beschreibung der Wappen und der historischen Nachweisen versehen*, Bd. 1–4, Stettin 1843–1854.
- Berghaus H., *Landbuch des Herzogthumes Pommern und des Fürstenthums Rügen*, III. Teil, I. Band, Anklam 1867.
- Bergstedt C., *Ziesar und Wittstock. Die Residenzbildung der Bischöfe von Brandenburg und Havelberg*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschland*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 241–294.
- Berns W.-R., *Burgenpolitik und Herrschaft des Erzbischofs Balduin von Trier (1307–1354)*, Sigmaringen 1980 (Vorträge und Forschungen, Sonderband 27).
- Bodsch I., *Burg und Herrschaft: zur Territorial- und Burgpolitik der Erzbischöfe von Trier im Hochmittelalter bis zum Tod Dieters von Nassau (gest. 1307)*, Boppard am Rhein 1989.
- Bollnow H., *Die pommersche Burg im 13. Jahrhundert*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1940, 54, s. 85–92.
- Brünneck W. von, *Der Schlossglaube*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung“ 1907, 28, s. 1–60.
- Brzostowska I., *Zamki biskupie i kapitulne na Warmii w kontekście architektury obronnej i rezydencjonalnej*, w: *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku: materiały XIX Seminarium Mediewistycznego*, red. J. Wiesiołowski, przy współpr. J. Kowalskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2001, s. 53–57.
- Brzustowicz G.J., *Konwent cysterek w Koszalinie. Część I: Zarys dziejów*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2013, 10, 1: *Archeologia*, s. 159–189.
- Bülow G. von, *Wachse, Johann Friedrich Wilhelm (?)*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 40: *(Vinstingen–Walram)*, Leipzig 1896, s. 420–421, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz84162.html?language=en#adbcontent> [dostęp: 15.05.2025].
- Bünz E., *Ein Erzbischof und viele Residenzen. Zur Residenzbildung im spätmittelalterlichen Erzstift Mainz*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 91–112.
- Bütow E., *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation*, „Baltische Studien NF“ 1910, 14, s. 85–148.

- Chludziński A., *Toponimiczna przestrzeń średniowiecznego Koszalina. Część I: miejscowości*, „Rocznik Koszaliński” 2014, 42, s. 27–39.
- Cnotliwy E., *Siedziba rycerska w Bukowie, gm. Przybiernów w świetle archeologicznych badań weryfikacyjnych*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1989/1990, 35/36, s. 187–232.
- Damme R., *Das Stralsunder Vokabular. Edition und Untersuchung einer mittelniederdeutschen lateinischen Vokabularhandschrift des 15. Jahrhunderts*, Köln–Wien 1988.
- Donath M., *Wohnung, Verwaltungssitz, Herrschaftszeichen. Die Schlösser der Bischöfe von Meißen als Symbole bischöflicher Landesherrschaft*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 209–237.
- Gahlbeck Ch., *Die Rückkehr der Bischöfe nach Lebus im Jahre 1354. Wendepunkt in der Geschichte der Bischofsresidenz an der Oder*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 295–324.
- Gallion N., *Exemt, frei und unabhängig? Die Bischöfe von Kammin in vorreformatorischer Zeit*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2018, 33, 3, s. 95–123.
- Gawlas S., *Zamek średniowieczny: geneza i funkcje społeczno-ustrojowe*, w: *Początki murowanych zamków w Polsce do połowy XIV wieku*, red. A. Bocheńska, P. Mrozowski, Wydawnictwo Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa 2017, s. 17–46.
- Gaziński R., *Urzędnicy miejscy Kołobrzegu do 1805 roku*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2018 (Spisy urzędników miejskich dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 4: *Pomorze Zachodnie*, z. 1: *Kołobrzeg*).
- Górzyński S., *Wyręby lasów i splaw drewna Wisłą w Polsce w XV i XVI wieku*, „Sylwan” 1956, 100, 1, s. 36–45.
- Grathoff S., *Mainzer Erzbischofsburgen. Erwerb und Funktion von Burgherrschaft am Beispiel der Mainzer Erzbischöfe im Hoch- und Spätmittelalter*, Steiner Verlag, Stuttgart 2005 (Geschichtliche Landeskunde, Bd. 58).
- Guzikowski K., *Obce rycerstwo na Pomorzu Zachodnim do początku XIV wieku*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego „Minerwa”, Szczecin 2013.
- Guzikowski K., *W sprawie dokumentu lokacyjnego Kołobrzegu*, w: *Civitas Cholbergiensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Wydawnictwo La Petit Café, Kołobrzeg 2005, s. 41–44.
- Hadamik C., *Zamek biskupów krakowskich w Bodzentynie w późnym średniowieczu: badania, hipotezy, wątpliwości*, w: *Zamki w Polsce u progu czasów nowożytnych*, red. A. Bocheńska, P. Mrozowski, Wydawnictwo Zamku Królewskiego w Warszawie, Warszawa 2023 (Colloquia castrensia, 3), s. 111–131.
- Heidemann F., *Die Luxemburger in der Mark Brandenburg unter Kaiser Karl IV. und Sigismund von Luxemburg (1373–1415)*, Fahlbusch Verlag, Warendorf 2014.
- Hoogeweg H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1–2, Stettin 1924–1925.
- Janocha H.W., Lachowicz F.J., *Zamki Pomorza Środkowego*, Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Koszalin 1990.
- Jarzebowski M., *Castrum nostrum und curia distincta. Überlegungen zur Residenzbildung der Bischöfe von Preußen*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 325–342.

- Kameke-Cratzig F. von, *Beiträge zu Geschichte der Familie der Kameke*, Köslin 1892.
- Kocańda P., *Z problematyki badawczej zamków biskupa Jana Muskaty w ziemi krakowskiej*, „Archaeologia Historica Polona” 2018, 26, s. 319–336.
- Kratz G., *Die pommerschen Schloßgesessenen*, Berlin 1865.
- Krieger K.-F., *Öffnungsrecht*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6: *Lukasbilder bis Plantagenêt*, hrsg. R.-H. Bautier, Artemis & Winkler Verlag, München 1993, szp. 1371–1372.
- Kuck M.Ch., „Burg und bischöfliche Herrschaft im Stift Minden“, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster (Westfalen), Münster 2000, <https://miami.uni-muenster.de/Record/260d9ee7-515e-49fe-b099-ebc3f180cc62> [dostęp: 13.10.2024].
- Kücken B., *Pommersche Burgen*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1902, 16, s. 49–56, 74–78, 88–90, 106–110, 135–138, 153–155, 181–183.
- Kuczkowski A., *Średniowieczne castrum Nasszow – zamek w Nosowie (pow. koszaliński)*, „Stargardia. Rocznik Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie” (w druku).
- Lorentz F., *Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorz Zachodnie)*, bearb. von F. Hinze, Berlin 1964.
- Magnussen S., *Burgen in umstrittenen Landschaften. Eine Studie zur Entwicklung und Funktion von Burgen im südlichen Jütland (1232–1443)*, Sidestone Press, Leiden 2019, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/86392> [dostęp: 01.09.2024].
- Meinhardt M., *Die Residenzbildung der Bischöfe von Merseburg und Naumburg im späten Mittelalter*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 169–190.
- Möller G., *Adlige Befestigungen in Vorpommern vom Ende des 12. – Anfang des 17. Jahrhunderts*, „Castella Maris Baltici” 1993, 1, s. 149–153.
- Möller G., *Historische Flößerei im spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Vorpommern*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte” 2022, 60, 1, s. 4–9.
- Möller G., *Küstennähe Flößerei in Vorpommern vom 13. bis zum 18. Jahrhundert*, in: *Historische Gewässernutzung im norddeutschen Gebiet: archäologische und geographische Perspektiven*, hrsg. von F. Biermann, K.-U. Heußner, Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn 2016 (Studien zur Archäologie Europas, 28), s. 191–202.
- Möller G., *Mittelalterliche niederadlige Wohnbauten in Vorpommern*, in: *Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. und 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum*, hrsg. von F. Biermann, G. Mangelsdorf, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2005, s. 355–364.
- Müller G., *Das Fürstentum Kammin. Eine historisch-geographische Untersuchung*, „Baltische Studien NF” 1929, 31, s. 109–205.
- Pelc O., *Burgen und Landesherrschaft in Schleswig-Holstein*, in: *Vergessenes Burgenland Schleswig-Holstein. Die Burgenlandschaft zwischen Elbe und Königsau im Hoch- und Spätmittelalter*, hrsg. von O. Auge, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2015, s. 127–181.
- Petersohn J., *Die Kamminer Bischöfe des Mittelalters. Amtsbiographien und Bistumsstrukturen vom 12. bis 16. Jahrhundert*, Thomas Helms Verlag, Schwerin 2015.
- Pietrzak J., *Prywatne zamki biskupów polskich w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Oporów. Stan badań. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 50 rocznicy Muzeum w Oporowie*, 22 listopad 1999 roku, red. G. Kin-Rzymkowska, U. Kowalska, U. Rau-Majewska, Muzeum Zamek, Oporów 2000, s. 107–134.
- Pietrzak J., *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie*, MG, Bytom 2002.

- Podehl W., *Burg und Herrschaft in der Mark Brandenburg. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung von Altmark, Neumark und Havelland*, Köln–Wien 1975.
- Poliński D., *Gród czy zamek? Desygnaty terminów oraz konsekwencje ich stosowania w archeologii historycznej i ochronie zabytków*, „Archaeologia Historica Polona” 2018, 26, s. 41–58.
- Popielas-Szultka B., *Początki lokacyjnego Białogardu*, w: *Białogard przez wieki*, red. A. Wirski, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej „Miscellanea”, Koszalin 2000, s. 25–33.
- Popielas-Szultka B., *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1986.
- Popielas-Szultka B., *Rozwój przedlokacyjnego Białogardu i jego zaplecza osadniczego*, „Rocznik Koszaliński” 1981, 17, s. 72–91.
- Pytasz-Kołodziejczyk A., *The Evolution of the Laws Regulating Access to Forests and Aquatic Resources the Grand Duchy of Lithuania until the mid-16th Century*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2020, 11, 1, s. 13–22.
- Radacki Z., *Średniowieczne zamki na Pomorzu Zachodnim. Suplement do monografii z 1976 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2005–2006, 2–3, s. 5–81.
- Radacki Z., *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976.
- Radacki Z., *Zamki zachodniopomorskie i ich przesłanki genetyczne*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1960, 6, s. 363–390.
- Riemann H., *Geschichte der Stadt Kolberg. Aus den Quellen dargestellt*, 2. Auflage, Kolberg 1924.
- Romanow J., *Średniowieczny zamek biskupów wrocławskich w Ujeździe na Śląsku Opolskim*, w: *Nie tylko zamki: szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. E. Różycka-Rozpędowska, M. Chorowska, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 73–82.
- Rymar E., *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002 (Rozprawy i Studia, t. 405).
- Rymar E., *Początki podkoszalińskiego klanu rycerskiego Kamyków i Boninów*, „Rocznik Koszaliński” 2010, 38, s. 65–78.
- Rymar E., *W krainie cystersów i rodu Kamyków, czyli teren gminy Będzino w wiekach średnich (do XVI wieku)*, w: *Gmina Będzino. Z dziejów dawnych i nowych*, red. A. Chłudziński, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2009, s. 73–99.
- Rymar E., *Władztwo biskupów kamińskich między Unieścią i Grabową w XIII i XIV w.*, „Rocznik Koszaliński” 1995, 25, s. 35–54.
- Rymar E., *Zamki rycerskie w obszarze Nowej Marchii w źródłach pisanych z XIII i XIV w.*, w: *Res et fontes: księga jubileuszowa dr. Eugeniusza Cnotliwego*, red. T. Galiński, E. Wilgocki, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział: Muzeum Narodowe w Szczecinie, Szczecin 2003, s. 95–109.
- Rzepiela M., *Zamek a miasto. Analiza semantyczna terminu castrum w polskiej łacinie średniowiecznej*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2023, 15 (19), s. 111–133.
- Salina A., *Polityka książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV wieku do 1526 roku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.
- Salis F., *Forschungen zur älteren Geschichte des Bistums Kammin*, „Baltische Studien NF” 1924, 26, s. 1–155.
- Sauer E., *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns 1250–1350 (der Länder Kolberg, Belgard, Schlawe, Stolp)*, Stettin 1939.

- Schmidt H.J., *Vogt, Vogtei*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 8: *Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl*, hrsg. R.-H. Bautier, Lexma Verlag, München 1997, szp. 1813–1814.
- Schnack F.M., *Zwischen geistlichen Aufgaben und weltlichen Herausforderungen. Die Handlungsspielräume der Mindener Bischöfe von 1250 bis 1500*, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2022.
- Simiński R., *Albert Hasenvot – mieszczanin koszaliński i kołobrzeski z przełomu XIV i XV w. Z badań nad pochodzeniem i podstawami majątkowymi elity władzy miasta Kołobrzeg w późnym średniowieczu*, w: *Pomerania – Prussia – Polonia. Rozprawy ofiarowane prof. Wiesławowi Długokęckiemu z okazji 65. urodzin*, red. R. Kubicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2022, s. 92–119.
- Simiński R., *Gülzow/Golczewo, Körlin/Karlino, Massow/Maszewo*, in: *Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800). Ein Handbuch*, hrsg. von G. Fouquet et al., Abteilung I: *Analytisches Verzeichnis der Residenzstädte und herrschaftlichen Zentralorte*, Teil 1: *Nordosten*, hrsg. von H. von Seggern, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2018 (Residenzenforschung. Neue Folge, I/1), s. 215–217, 292–295, 370–373.
- Simiński R., *Konflikt – pojednanie – współpraca. Studia nad polityką książąt zachodniopomorskich i biskupów kamieńskich wobec zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1320–1423*, Wydawnictwo CHRONICON, Wrocław 2019.
- Simiński R., *Konrad Bonow – archidiakon Tribsees, nadpleban Stralsundu i administrator diecezji kamieńskiej na tle stosunków pomorsko-krzyżackich w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, w: *Kościół i duchowieństwo w średniowiecznej Polsce i na obszarach sąsiednich*, red. R. Biskup, A. Radziwiński, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013 (Ecclesia clerusque temporibus medii aevi, 3), s. 139–166.
- Simiński R., *Kontakte der Familie von Kameke mit dem Deutschen Orden in Preussen um die Wende vom 14. bis zum 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Funktionierung der Ritterelite des Herzogtums Pommern-Stolp im Grenzraum vom Pommern und dem Deutschordenstaat*, „*Studia Maritima*” 2013, 26, s. 5–27.
- Słomski M., *Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu (XIV w.–1531 r.)*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017.
- Spors J., *Początki miasta lokacyjnego w Białogardzie*, „*Zapiski Historyczne*” 1987, 52, 1, s. 7–25.
- Die Städte der Provinz Pommern: Abriss ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, bearb. von G. Kratz, Einleitung und Vorwort von R. Klempin, Berlin 1865.
- Streich B., *Die Bistümer Merseburg, Naumburg und Meissen zwischen Reichsstandschaft und Landsässigkeit*, in: *Mitteldeutsche Bistümer im Spätmittelalter*, hrsg. von R. Schmidt, Lüneburg 1988, s. 53–72.
- Ślaski K., *Lasy jako czynnik zmienności krajobrazu nadmorskiego*, „*Jantar*” 1949, 7, s. 74–78.
- Ślaski K., *Leśnictwo i drzewnictwo w dawnej Polsce do XVI wieku*, „*Sylvan*” 1967, 6–7, s. 15–22.
- Ślaski K., *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960.
- Ślaski K., *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, „*Przegląd Zachodni*” 1954, 5–6, s. 207–263 (wraz z mapą).
- Volkmar Ch., *Fluchtburgen wider die Landsässigkeit? Eine Neubestimmung der Rolle der Wettiner in der Residenzbildung der Bischöfe von Meißen*, in: *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Nordostdeutschlands*, hrsg. von K. Neitmann, H.-D. Heimann, Lukas-Verlag, Berlin 2009 (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Bd. 3), s. 191–208.

- Walachowicz J., *Landwójtostwo na Pomorzu Zachodnim. Kształtowanie się zarządu terytorialnego w dobie pokasztańskiej*, Poznań 1969.
- Walachowicz J., *Przywileje grodowe na brandenburskich ziemiach trans Oderam do roku 1373*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, 41, 2, s. 35–52.
- Walachowicz J., *Starostwo w zarządzie terytorialnym Marchiae Transoderanae do początków XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, 34, 2, s. 17–72.
- Wehrmann M., *Die Abstammung des Bischofs Johannes I. von Camin*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1896, 10, s. 7–10.
- Wehrmann M., *Bischof Johann I. von Cammin 1343–1370*, „Baltische Studien NF“ 1896, 46, s. 1–44.
- Wehrmann M., *Die Gründung der Stadt Bublitz (1340)*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1897, 11, s. 86–90.
- Wehrmann M., *Zum Regierungsantritt des Bischofs Johannes I. von Camin (1343)*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde“ 1904, 18, s. 75–77.
- Wejwoda M., *Kirche und Landesherrschaft. Das Hochstift Meißen und die Wettiner im 13. Jahrhundert*, Thelem Verlag, Dresden 2007 (Kleine Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 8).
- Werlich R.-G., *Herrschaftszentren und Residenzen der Greifen*, in: *Die Herzöge von Pommern: Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses*, hrsg. von N. Buske, J. Krüger, R.-G. Werlich, Böhlau Verlag, Köln 2012, s. 255–310.
- Wiedemann E., *Pommersche Münzen, Maße und Gewichte in alter Zeit*, „Blätter für Kirchengeschichte“ 1932, 9, s. 28–38.
- Wilk-Woś Z., *Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Uniejowie w XV wieku w świetle źródeł pisanych*, „Biuletyn Uniejowski” 2015, 4, s. 45–62.
- Wólkiewicz E., *Rezydencja biskupów wrocławskich w Nysie*, v: *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století*, edd. L. Bobková, J. Konvičná, Univerzita Karlova, Filosofická Fakulta, Praha 2007, s. 301–318.
- Wyrozumski J., *Jednostki obrachunkowe drzewa splawnego w dawnej Polsce*, w: J. Wyrozumski, *Skarbiec wiedzy. Studia społeczne i gospodarcze*, wybór i oprac. A. Marzec, M. Starzyński, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2022, s. 330–343 [pierwodruk: *Jednostki obrachunkowe drzewa splawnego w dawnej Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, 7, 2, s. 269–279].
- Zamki, pałace i dwory dorzecza Parsęty na przestrzeni wieków. *Praca zbiorowa*, red. P. Migdałski, Robert Błaszak, Wrocław 2021.
- Zangel F., *Castrum, curia, berchvrede. Die Burgen Holsteins und Stormarns in ihrer geschichtlichen Bedeutung und Wahrnehmung (1134 bis 1534)*, Wachholtz Verlag, Kiel–Hamburg 2021 (Kleine Schriften zur Regionalgeschichte, Bd. 6).

